

Pobresa, conflicte i caritat en el pensament social català de la Restauració el segle XIX

Pere Gabriel

(Universitat Autònoma de Barcelona)

Una molt breu introducció

Existiren uns forts lligams i molts espais socials i urbans compartits entre marginats, pobres, desvalguts, proletaris, jornalers (del camp o la ciutat), obrers d'ofici, fins determinats grups dels sectors populars de l'artesanat i el petit taller. A més, sovint, molts d'ells mantenien orígens i realitats pageses. I això, no sols en les primeres etapes dels canvis burgesos i liberals en la primera meitat del segle XIX; també, i amb molta força, en el darrer quart i fins i tot primeres dècades del nou-cents.

Per tant, és difícil parlar del temps de Verdaguer i la problemàtica de la caritat, en la qual ell també incidí notòriament, sense acarar alhora aquest conglomerat popular, de molt difícil vida quotidiana i de subsistència precària. Caldrà tenir ben present que el pensament social sobre la pobresa inevitablement havia d'entrar en l'anàlisi de les moltes contradiccions i tensions internes de la societat burgesa que hom volia construir i consolidar. El conflicte anava molt més enllà de la por al pobre i als sectors miserables i marginats de la societat. Era, i així ho reconeixien totes les parts, un veritable i profund conflicte de classes.

Reaccions de la nova societat liberal del segle XIX davant la realitat de la pobresa

Per a situar, sigui de forma impressionista, el panorama de les reflexions i actituds dels sectors dominants davant la situació social

del pobre i més en general dels sectors populars i obrers en el temps de Verdaguer, algunes citacions i observacions crec que bastaran i permetran argumentar una primera consideració esquemàtica i rotunda: per a molts defensors de la nova societat liberal i burgesa, el pobre ho era o perquè volia —i no feia front al vici i l'ociositat— o perquè així ho havia dictat Déu.

Per exemple, el novembre de 1845 a les corts espanyoles es podia escoltar, per boca del gallec Fernando Calderón Collantes (1811-1890), en aquells moments moderat i, en el futur, adscrit a la política de la Unió Liberal i canovista, que «la pobreza, señores, es signo de estupidez».¹ En aquesta línia, molts anys després, Fèlix Sardà i Salvany (1841-1916), l'autor d'*El liberalismo es pecado*, l'obra que tanta cridòria havia de generar a partir del 1884, digué, en el IV Congrés Catòlic Nacional reunit a Tarragona, que l'obrer era un home amb poques llums, al qual l'Església havia de protegir i tenir-ne cura. Textualment, Sardà va escriure:²

1. *Diario de Sesiones a Cortes*, Madrid, n. 39, 25 novembre 1844, p. 638. La citació es situava dins el debat sobre la futura constitució del 1845 i la justificació d'un parlament elegit a través del vot censitari. La frase venia a ser la conclusió d'una argumentació que defensava la implicació de la classe burgesa (la 'clase media') en el sistema i no en canvi la del 'proletariado': «[...] ¿hago otra cosa en mi enmienda que llamar a las clases medias? ¿Se quiere extender esto a las clases que nada poseen, a las que no tienen intereses ningunos, a las que no han de sentir los efectos de las leyes? Yo entiendo por clases medias aquellas que poseen, aquellas que tienen una subsistencia propia e independiente, aunque no puedan ser colocadas en las clases enteramente opulentas, y que tienen centenares de ilustres progenitores. Lo demás es democracia, y democracia asquerosa donde reside la estupidez. La pobreza, señores, es signo de estupidez. Por punto general lo sostengo, y no me importa que se rechace por alguno con gestos y ademanes. La pobreza es signo de estupidez; y en esto no digo una cosa nueva, pues no hago más que repetir lo que han dicho muchos publicistas. La riqueza, no solamente se exige como garantía social, sino que se exige también como signo, como indicio de una educación mediana, de una educación ilustrada; porque es mucho más natural que el que ha tenido medios para ello la haya adquirido, que no el que haya podido proporcionársela el que ha estado reducido a la mendicidad, por buenos que hayan sido sus deseos. [...]».

2. Cf. *Crónica del Cuarto Congreso Católico Español. Discursos... referentes a dicha asamblea celebrada en Tarragona en octubre de 1894*. Tarragona: Imp. de F. Arís, 1894, p. 624-625.

El pobre es siempre como un menor de la gran familia cristiana y el cargo honrosísimo de tutores y curadores suyos corresponde de lleno a los que la Divina Providencia ha constituido por la Autoridad, por el saber, o por las riquezas en elementos directores del orden social.

La consideració de la fatalitat, derivada de la acció divina, fou especialment recurrent, en polítics i apologistes de tot l'espectre conservador. Ja ho digué Cánovas del Castillo a les Corts durant el Sexenni, el 1869: sempre hi hauria rics i pobres i aquestes desigualtats provenien de Déu. Per això el món havia estat, ho estava i seria, sempre, governat per unes 'minories intel·ligents', que havien estat, eren i serien, sempre les 'minories propietàries'. L'obrer o el jornalero, per a determinades elits polítiques dretanes i conservadores vivien, si era el cas, en la misèria, per la seva imbecilitat, perquè no sabien o volien fer altra cosa, o perquè es deixaven anar. Era seva la responsabilitat. L'almoïna i l'ajut al pobre es feien com a un acte gratuït de la voluntat pròpia i alhora com a un mecanisme per a la salvació cristiana després de la mort. Cánovas tenia «la convicció profunda de que las desigualdades proceden de Dios, que son propias de nuestra naturaleza y creo, supuesta esta diferencia en la inteligencia y hasta en la moralidad, que las minorías inteligentes gobernarán siempre el mundo». A més: «Cuando las minorías inteligentes, que serán siempre las minorías propietarias, encuentren que es imposible mantener en igualdad de derechos con ellos a la muchedumbre se prevalece de los derechos políticos que se le han dado [...] buscarán dondequiera, la dictadura y la encontrarán».³

No eren sols els polítics des de Madrid. El jurista i catedràtic de la Universitat de Barcelona, el conservador Ignasi M. de Ferran (1839-1880), no deixava d'incidir en el mateix i negar fins i tot el dret de queixa als pobres. Així, a *Cartas de un arrepentido de la Internacional. Las huelgas de trabajadores. Las asociaciones de obreros y las cajas de ahorros*, Barcelona, 1882 (obra premiada per la Reial Acadèmia de Ciències Morals i Polítiques el 1875), després de reconèixer les dificultats de la vida quotidiana dels obrers s'hi acarava i els interpel·lava:

3. Cf. Antoni JUTGLAR (1985). «Prólogo». A: Ramon Casterás. *Actitudes de los sectores catalanes en la coyuntura de los años 1880*. Barcelona: Anthropos, p. 12-13 i 20.

Crees [...] que ese aumento de necesidades de que os lamentáis vosotros no alcanza por igual manera, en una proporción todavía mayor, al capitalista, al fabricante, al jefe industrial, cualquiera que sea? Pues yo te afirmo que le alcanza de una manera abrumadora, porque las exigencias de su posición son infinitas, enormes y muchas veces incalculables los capitales que ha de mantener en circulación constante.

Un altre exemple. El fabricant-poeta, impulsor, segons els comentaries de l'època, d'una «economia política cristiana», Antoni Camps i Fabrés (1822-1882), no dubtava a afirmar:

Téngase en cuenta que nosotros hablamos de las cosas [...] que ha querido Dios que fuesen. No cabe duda que el creador ha dispuesto que haya desigualdad en sus fortunas [la dels homes] [...] no sólo para convertir en estímulo el fruto del trabajo, sino para que se ejercitase entre ellos la caridad, que es amor y deber al mismo tiempo.⁴

En tots els casos, però, l'important era la propietat, i els reformistes, no ja els tradicionalistes, en defensaven la seva generalització per tal de combatre el conflicte. En 1858 el metge vigatà Joaquim Salarich (1816-1884) ja ho assenyalava:

El obrero que tiene capital, sea éste más o menos reducido, sentirá deseo de aumentarlo [...] y hasta despuntará en su imaginación la idea de la propiedad. ¡Idea sublime que cambiaría la faz del mundo! ¡Desterraría de las masas populares los principios de anarquía, de destrucción y de vandalismo! ¡Ser propietario! He aquí una idea sencilla en sí, pero que es la pesadilla del pobre, porque en su limitada inteligencia no la puede concebir.⁵

Que hi havia conflicte era clar, i, òbviament, segons totes aquestes reflexions conservadores, la solució no podia venir de cap rebel-

4. Cf. Antoni CAMPS I FABRÉS (1894). *Apuntes sobre la cuestión industrial*. Manresa, amb un pròleg del bisbe de Vic, doctor Morgades. El llibret arrebegà els articles de l'autor inclosos en *El Semanario de Manresa* (1878-1884).

5. Cf. Joaquim SALARICH (1858). *Higiene del tejedor, ó sean, medios físicos y morales para evitar las enfermedades y procurar el bienestar de los obreros ocupados en hilar y tejer el algodón*. Vic: Imprenta y Librería de Soler Hermanos.

lió dels més necessitats. El 1862, l'escriptor i futur ministre moderat Severo Catalina (1832-1871), a *La verdad del progreso*, Madrid, deia:

Si hay una impiedad mayor que la de arrebatar al rico lo que tiene, es la de arrebatarlo por la mano descarnada de la pobreza, haciendo a la misma vez del rico un pobre y del pobre un malvado.

Ara bé, a mesura que avançava el segle, la preocupació dels conservadors burgesos per la qüestió havia de ser creixent, i la recerca d'alguna mena de sortida també. El 1873, en temps de la Primera República, i poc abans de morir, el polític moderat i liberal doctrinari, Antonio de los Ríos Rosas (1812-1873), en un discurs a les Corts, deia:

Es necesario mirar por las clases menesterosas [...] Darles instrucción y moralidad. Todo esto puede y debe hacerse; pero todo ha de hacerse en ciertas condiciones y dentro de ciertos límites. Y no puede ni debe hacerse de otra manera. Ha de hacerse respetando no sólo ciertos modos de ser existentes y compenetrados en todos los elementos de una sociedad vieja, sino otra entidad mucho más sagrada, que es el primero de los derechos individuales, porque sin él los demás derechos son ilusión, son mentira; hay que respetar lo que han respetado todos los pueblos asentados, todos los pueblos civilizados [...], la propiedad, el derecho individual de la propiedad, el absolutismo de la propiedad; *Jus utendi, jus abutendi*, que han dicho los romanos, y en esta definición, se ha fundado toda la legislación, toda la jurisprudencia, todo el derecho civil de los pueblos modernos.⁶

El Manifest del 8 de gener de 1874, que seguí al cop del general Pavia, que pretenia acabar amb les vel·leïtats i els perills del liberalisme reformista, justificava l'acció contra el Congrés amb aquests termes:

Las Cortes Constituyentes [...] nacieron sin aquella autoridad moral a todo poder necesaria, y [con] el empeño de acometer imprudentes y no deseadas reformas, y de realizar temibles y peligrosas novedades [...] No consiste la democracia en destruir nivelando la jerarquía social nacida de la invencible naturaleza de las cosas [...] Ni consiste tampoco la democracia en negar a quien ilustre a su patria con sus

6. Cf. *Diario de sesiones de las Cortes Constituyentes*, juliol de 1873.

virtudes y hazañas el derecho a transmitir a sus hijos algo de mas personal, íntimo y propio de la hacienda; el reflejo de su gloria y el ascendiente de su nombre. La nobleza y las clases acomodadas no deben, pues, recelar de la democracia. Menos aún deben recelar los buenos católicos y los hombres sinceramente religiosos [...] El Estado, pues, no puede desatender ni ofender a la Iglesia [...] poniéndose en abierta lucha con una de las fuerzas más poderosas, persistentes y organizadas que encierra la sociedad en su seno [...] No se nos oculta ni lo arduo y peligroso del empeño, ni el grave peso que echamos sobre nuestros hombros, ni la tremenda responsabilidad que contraemos ante la historia [...] pero confiamos [...] en nuestra propia decisión, en el valor de nuestro bizarro Ejército de Mar y Tierra, y en la vitalidad, brío, virtud y fortaleza de España, que está llamada aún a los más gloriosos destinos.⁷

Una conclusió fonamental s'imposava. Negats els drets del pobre, enfront de la pobresa, encara que fos la que afectava a l'obrer, sols podia plantejar-se la caritat i la moralitat. No hi havia lloc per a la previsió social ni la legislació social estatals. No hi havia lloc per a una política de reformisme social des de l'Estat Liberal. Cal tenir en compte quins eren alguns dels trets fonamentals de les doctrines socials liberals individualistes de les classes dirigents espanyoles. Hom considerava bàsic el reconeixement de la igualtat davant la llei. A partir d'aquí, l'associacionisme sols podia ser lícit si no alterava aquesta igualtat. Per tant, en el món laboral, hom afirmava que les relacions de l'empresari o patró amb els treballadors eren estrictament individuals, uns contractes individuals en els quals l'un oferia la feina i l'altra la seva capacitat de treball. Podien arribar a un acord (com succeïa habitualment). Ara bé, qualsevol 'maquinació' per alterar el preu de les coses (per imposar des de la força del grup unes condicions salarials, per exemple) entrava de ple en el codi penal. Les conseqüències d'això eren moltes. Una primera, òbvia, la negativa al reconeixement de l'associacionisme de resistència, és a dir, dels sindicats. Però n'hi havia una altra, menys vistosa, però molt de fons. El treballador era també un 'propietari': oferia al mercat laboral una mercaderia, la seva capacitat de feina i en rebia un preu, el salari. Com a propietari, per tant, havia de ser responsable i podia estalviar, calia que creés el seu

7. Cf. *Diario de sesiones de las Cortes Constituyentes. Apéndice*, gener de 1874.

‘fons de reserva’ per a cobrir les seves necessitats de futur i davant l’accidentalitat imprevista. Si no ho feia, no podia després queixar-se.

Així, ho argumentava, de forma rotunda, en la seva memòria del Congrés dedicat a la reforma social reunit a València el 1883, el professor de matemàtiques i economista liberal, Daniel Balaciart (1837-1904), un barceloní arrelat a la capital valenciana, en el seu discurs d’obertura del Congrés. Segons ell, les pensions fomentaven la «holgazanería y la inmoralidad» i havien de desaparèixer. Sols de l’estalvi i la cooperació havia tothom d’esperar «el medio de vivir en la vejez». L’auxili als invàlids calia que vingués també de l’acció individual i mai de l’Estat.⁸

En aquest àmbit, no hi havia lloc, òbviament, per a massa alegries reformistes ni legislacions socials protectores. En especial, la previsió social es ‘circumscribia’ a la iniciativa dels particulars a través de quotes voluntàries. L’oposició a l’organització sindical obrera, les reticències i negatives a la intervenció de l’Estat per a la regulació de les relacions laborals i el rebuig frontal a qualsevol idea d’institucions obligatòries de previsió constituïen, en definitiva, aspectes entrelligats i bàsics per a l’economia liberal individualista i burgesa del segle XIX.

Sí podia trobar-se, tanmateix, una altra solució: la que ofería el catalanisme conservador i burgès. Ha estat usual veure en les famoses Bases de Manresa, en relació a la qüestió social, una crida al retorn a l’organització del treball gremial. Certament, la mitificació interessada d’un passat laboral suposadament harmònic hi fou present. Ara bé, el més important, en alguns casos molt notoris, havia de ser la redefinició del paper de les diverses classes socials. Paga la pena fixar-se detalladament en la intervenció de Ferran Alsina (1861-1908), qui, com és sabut, havia estat el director de les fàbriques dels Güell a Sants i a finals del segle comptava amb una fàbrica pròpia a la conca del Ter. Per a Alsina, com era de rigor dins el discurs d’influència catòlica del moment, es tractava de «rehacer las instituciones gremiales, acomodándolas a las exigencias de nuestro tiempo». Però l’empresari feia i deia més coses. En les discussions del març de 1892 a Manresa, completava aquestes afirmacions amb un argumentari

8. Cf. BALACIART, Daniel (1883). *Congreso Sociológico de Valencia. Armonía entre el capital y el trabajo*. Madrid, p. 19-20.

apologètic de la ‘selecció natural’ i l’elitisme burgès, signe, si es vol, del moment i el científisme imperant.⁹

[...] l’essència de la qüestió social es desprèn principalment de dues causes ben determinades [...]

D’elles és la primera la deplorable efeminació i conseqüent enervament de totes les classes altes de les societats en general, però especialment de les directores i mantenedores del treball, enervament i efeminació que són origen i causa de continuïtat del culpable abandonament en què tenen lo compliment de llur vivificadora missió social.

La segona és lo desig desenfrenat, l’afany esbojarrat que, amb tolerància mal entesa i passivitat punible, s’han deixat infiltrar en lo cor d’una gran part de la classe obrera, per posseir quan abans millor i sense esforços ni privacions de cap mena, tot lo bo i útil que posseïxen les demés classes socials.

Al trencar los nostres passats l’infamant jou de la servitud, iniciaren una nova era de llibertat i progrés obrint als pobles l’entrada al camp del noble treball on tothom pot presentar-se lliurement a exercir ses forces i provar ses aptituds en digna i lleial lluita per l’avenç moral i material de la humanitat. D’aqueix camp n’han sortit triomfants nombrosos i lluïts estols de fills del poble que s’han distingit honrosament guanyant-se amb llur treball i mèrits propis, preeminents setials d’honor entre llurs consemblants.

Vencedors en la lluita per l’avenç i la perfecció humana ocuparen aqueixos fills del poble llocs més elevats que els comuns a la massa popular, sense que per això poguessin arribar a confondre’s amb los altres llocs de l’escala social, reservats a la classe alta, representant natural i tradicional dels antics senyories. La diferència més notable entre uns i altres llocs està en que els primers representen en quan es pot representar dintre el present estat de les nostres societats, la propietat temporal i per conseqüent variable i els segons la propietat inamovible o perpètua. [...]

Per llei natural deguda a son origen com a son especial lloc en la societat, devia la classe mitja suavitzar les intemperàncies i exageracions pròpies dels extrems; li tocava moderar tant la tendència sempre avassalladora i tirànica de la classe alta, com l’impuls sempre violent i desordenat de la classe baixa; havia d’ésser imparcial i just intermediari conservador de l’ordre i mantenidor de l’equitat socials.

9. Cf. ALSINA, Ferran (1893). *Criteri econòmic general regionalista. Treballs llegits en les assemblees de Manresa (1892) i Reus (1893)*. Barcelona, p. 33 i s.; en segon lloc, p. 195 i s.

Essent ella eixida dels elements populars, la classe mitja no devia mai descuidar-los, i molt menys allunyar-se'n tant, per a massa acostar-se als elements senyorial, que aquells poguessin arribar a sentir-se deseparats i trobar-se sols i verns, abandonats a llur pobra sort.

I no obstant això, que no devia fer-se, és desgraciadament lo que massa sovint s'ha fet. En efecte: una considerable part de la classe mitja que fa pocs anys deixà l'humil lloc propi de les masses populars per a pujar a intermediari i equidistant dels dos extrems de l'escalat social, no ha pogut o sabut resistir lo mareig propi de qui, no tenint lo cap prou segur, en moments i per primera vegada es troba elevat a una gran altura; ha perdut completament de vista als d'abaix deixant endarrera i fins despreciant lo record del lloc modest d'on ella mateixa poc temps abans va sortir. Ambiciosa, ensoberbida i egoista, ha traspassat per no veure'l més lo punt mig que hauria hagut d'ésser lo terme prudencial de sa ascendent carrera [...] I això ha produït sos naturals efectes. En primer terme ha debilitat los llaços de la comunitat d'origen que donava cohesió i força a les consemblants aspiracions de les dues classes baixa i mitja, totes dues igualment interessades en contrarestar i en lo possible anul·lar la potència absorbent i avassalladora de la classe alta. I en lògica conseqüència ha fet possible que el gros, la massa de la classe baixa, que aqueixa nombrosa família obrera composta quasi en sa totalitat de menors perpetus, avui més que mai necessitats d'una prudent i sàvia conducció a causa de la formació de grans centres i l'establiment de les grans indústries (portadores de grosses agrupacions d'individus moguts per uns mateixos interessos i esperonats per idèntiques necessitats), trobant-se deixada de la mà que devia guiar-la per a poder passar sense grans caigudes los nombrosos esculls de la vida, anés perdent la confiança primer i més tard lo respecte per la classe mitja, i es donés a escoltar al principi admirada, més tard curiosa i després frenètica i sobreexcitada les dissolvents i funestes predicacions d'uns quants criminals vividors exageradament grans en pilleria i desvergonyiment per a ser petits i molt massa petits en mèrit propi i en virtuts cíviques per a ser dels grans. [...]

Per a aconseguir la realització de tan elevats propòsits, los catalanistes dedicarem preferent atenció a refer les institucions gremials acomodant-les a les exigències dels nostres temps i farem que en la classe mitja hi tornin a brillar de nou aquelles rellevants virtuts cíviques que en los gloriosos temps dels nostres grans passats foren igualment escut fermíssim dels drets i emparo i defensa dels interessos de totes les classes del poble català. Amb lo qual la classe mitja tornarà a recobrar la perduda confiança i de nou se guanyarà lo respecte de la classe baixa. I per a completar i consolidar sa bona

obra cuidarà lo catalanisme de desbrossar un xic més i eixamplar tot lo possible lo camí avui existent per lo pas de la classe baixa a la classe mitja. Basant-se sempre sobre el principi de protecció al treball patri, afavorirà tant com ho permetin los interessos generals de la societat l'establiment i generalització del sistema cooperatiu en tots los rams de la producció, proporcionant a la mà d'obra o sia als obrers que amb l'estalvi i la honradesa s'hagin sapigut proporcionar capital, la intel·ligència indispensable que bona i justament puga destinar-se a la realització d'aquell establiment.

Així s'activaran poderosament les funcions de la selecció natural dels elements més sans i vigorosos de la classe baixa dignes de passar a ocupar preeminents llocs entre la classe mitja, se enrobustirà avantatjosament a n'aquesta tot reduint ordenadament la potència numèrica i qualitativa d'aquella, es multiplicaran les forces dels elements garantidors de l'ordre en la vida del nostre poble [...]

Aquest text, com hom ha vist, incidia, a la seva manera, en l'anàlisi de les causes del conflicte, un conflicte entre els de baix i els de dalt. La responsabilitat era d'uns i altres: les classes directores tradicionals s'havien 'efeminat' i havien abandonat els obrers i els pobres; pel seu costat, els de baix havien caigut en el desig desenfrenat i l'enveja. La solució no podia venir sinó d'una classe 'mitjana' —burgesa—, intermèdia, que havia sorgit del poble i podia actuar com a un 'coixí amortidor' de la lluita de classes. El problema era que aquesta classe intermèdia volia massa sovint simplement confondre's amb la classe alta, oblidant els seus orígens populars. A més, els obrers havien perdut el 'respecte' a l'ordre social. Era per això que calia retornar als gremis i recuperar el vell paper responsable i feiner allí de la classe mitjana, productiva i honesta. Els catalanistes es presentaven com a impulsors del procés assenyalat, tot insistint que el món del treball era l'únic espai segur obert a l'ascens social i que les formes cooperatives, «tant com ho permetin los interessos generals de la societat», i recolzades en l'estalvi obrer, la honradesa i la intel·ligència, podien ser un bon camí de futur. A la fi, del que es tractava era d'afavorir una «selecció natural», a través de la qual els «elements més sans i vigorosos de la classe baixa» poguessin passar a ocupar «preeminents llocs entre la classe mitja».

El científisme reformista i els nous professionals socials. Diferències entre Madrid i Barcelona

No tot havia de ser discurs doctrinal, ideològic i polític. Existí també, com hem ja entrevist, un reformisme social més decidit que partí i pretengué alhora impulsar un coneixement concret de la realitat social del pobre. No puc entrar-hi. Simplement diré que a aquell reformisme, que es volia efectiu, li costaria de defugir tanmateix el marc de les pautes ideològiques conservadores que hem esquematitzat. Tanmateix, la realitat era massa dura i, d'entre l'atapeït bosc de publicisme religiós i moral, s'anaren bastint algunes anàlisis i caracteritzacions de la realitat amb voluntat científica progressista. Exemples fonamentals en foren, per exemple a Catalunya, els d'Ildefons Cerdà (1815-1876) i Pere Garcia Faria (1858-1927), que vingueren a continuar i reforçar la línia marcada per metges i higienistes, com Joaquim Salarich, ja esmentat, Felip Monlau (1808-1871), Antoni Giberga (1826-1893), etc. No podem oblidar, d'altra banda, que la formulació de solucions clarament reformistes, forçosament, acaraven alhora la previsió social i els canals de negociació col·lectiva entre obrers i patrons. Aquí es situaren, per un costat, les naixents sociologia i antropologia, de referència institucionista espanyola (amb autors i professionals com Práxedes Zancada, Adolfo Posada, Pedro Dorado Montero, Adolfo Álvarez Buylla, etc.) i, per l'altra, un reformisme social catòlic, que amb el temps avançà cap a posicions que assumien la necessitat de la intervenció decisiva de l'Estat en la qüestió. La concreció de tot plegat, bé que malament, fou, en el conjunt de l'Estat, la creació de l'Institut de Reformes Socials el 1903 (el seu desplegament es produí ja en ple segle XX, fora, per dir-ho així, del temps de Verdaguer). A Catalunya costà més de confiar en l'obra de l'Estat, sobretot el central, però també hi arribà, en especial i com veurem a continuació, a l'entorn de la posada en marxa del Museu Social el 1909 i, més en general, l'obra de la Mancomunitat a partir del 1914.

Hi hagueren, en qualsevol cas, unes diferències significatives entre els impulsos publicistes i científistes de referència madrilenya i aquells altres de lligam barceloní. A Catalunya, les discussions doctrinals no tingueren el mateix caràcter i paper que a la resta d'Es-

panya, fet que hem de relacionar amb l'indubtable pes específic de l'obrerisme més militant aquí que no allí. Esquematzem-ne les diferències. En primer lloc, el paper dels juristes en els debats fou també a Catalunya important, però no foren ells exclusivament els que es preocuparen pel tema obrer, i el de la pobresa i la misèria. A més, el discurs jurídic tingué aquí unes altres connotacions ideològiques i seguí una evolució diferent de la marcada pel pensament d'origen krausista. Pel seu costat, el catolicisme social català tingué la seva dinàmica pròpia, i ens cal fer constar, ja ara, que assolí una actitud molt més bel·ligerant. Una altra peculiaritat: a Catalunya hi hagué la intervenció directa en el debat de fabricants i d'intel·lectuals estretament relacionats amb ells mateixos. D'aquí se'n derivà un important pes en les discussions dels economistes, fet que d'alguna manera equilibrà el pes del tractament exclusivament jurídic. Finalment, cal també recordar que a Catalunya, des d'un començament, i molt sovint, el republicanisme federal i les seves propostes reformistes tingueren una extraordinària incidència. Així, a Catalunya el reformisme assolí un contingut polític força allunyat del reformisme accidentalista dels krausistes, la qual cosa l'obligà a aprofundir en el tema del paper i significat de l'intervencionisme laboral estatal.

A principis de segle, també a Catalunya hi hagué una clara consciència de la necessitat de conèixer la realitat social i del fracàs dels molts anys perduts en la discussió doctrinal. Però, en aquest cas, hom no pogué comptar massa amb la plataforma estatal. Calgué conformar-se amb el suport d'algunes institucions locals, en especial l'Ajuntament de Barcelona. És el que succeí amb la fundació del Museu Social. Aquí, qui portà la veu cantant, des del punt de vista tècnic, no fou el sociòleg (donant a aquesta paraula la connotació que té aplicada als professionals relacionats amb la universitat d'Oviedo a l'època) sinó l'economista i l'estadístic. Recordem Josep Maria Tallada i Manuel Escudé, per posar dos noms. D'altra banda, la influència del catolicisme fou molt acusada en aquests homes tècnics. Podríem dir que els «sociòlegs» catalans foren més aviat economistes, estadístics, catòlics i de la Lliga Regionalista (simplificant el contrast, a Madrid, els tècnics de l'Institut de Reformes Socials eren juristes, sociòlegs, no catòlics i accidentalistes en política). A més, a Catalunya, com ja he dit, els tècnics, sovint, mantingueren relacions amb els fabricants

o les institucions patronals de caràcter econòmic (a Madrid, les relacions foren bàsicament amb el món professional de la universitat i de la política governamental).

El canvi electoral de 1901 a Barcelona —que inaugurà una nova època política dominada per la Lliga i els republicans a l'Ajuntament en detriment dels partits dinàstics— reportà la ràpida creació d'un Negociat d'Estadística, Padró i Eleccions, sota la direcció de Manuel Escudé i Bartolí (1856-1930). S'inaugurà així una tasca estadística, especialment atenta a la realitat social de la ciutat. La necessitat de conèixer restà explícita, i hom inicià la publicació d'un *Anuario Estadístico de la Ciudad de Barcelona*, que perdurà fins al 1923 (encara que el darrer volum correspongui a les dades de l'any 1917). La proposta de la seva publicació partí de la Comissió d'Estadística, padró i eleccions, signada el 20 de juny de 1903 per Francesc Cambó, Joan Moles, Jaume Carner, Ramon Albó i Climent Selvas. És a dir, formada per homes que havien arribat a l'Ajuntament el 1901 des de la Lliga (Cambó, Carner, Albó) o el republicanisme coalitzat (Joan Moles i Climent Selvas). Manuel Escudé i Bartolí (Reus, 1856 - Barcelona, 1930) era funcionari de l'Estat des de 1878 a Barcelona, estadístic i demògraf, amb una considerable bibliografia el 1902, quan fou nomenat Cap d'Estadística de l'Ajuntament de Barcelona. En els Anuaris, hom pogué notar el pes d'Escudé en el gran nombre de pàgines dedicades a les estadístiques demogràfiques. Tanmateix, aviat (anuari de 1903) hi hagué la preocupació per a enregistrar els sous i jornals dels diferents oficis i per a donar la classificació de la població segons l'ofici. L'objectiu bàsic de l'Anuari l'exposà Escudé: «la publicación de este Anuario Estadístico tiene, entre otros objetos, destruir el mal concepto que se ha formado en esta ciudad, poniendo de relieve lo mucho bueno que se ignora y lo poco malo que puede corregirse».¹⁰ Al costat de les dades sobre salaris i jornals i l'evolució de preus de productes de primera necessitat, així com la publicació d'uns primers censos professionals i obrers, hi hagué un altre tipus d'informació social molt important i indicativa de la situació real de l'obrer a Catalunya, com és ara la informació sobre l'estalvi, el mutualisme i l'ensenyament popular, el funcionament de la Junta Local de

10. Cf. *Anuario estadístico de la ciudad de Barcelona, Año I. 1902*. Barcelona, 1903, p. 602.

Reformes Socials, els Tribunals Industrials, etc. Certament, la tasca empresa es ressentí de la manca d'una xarxa institucional i oficial estadística seriosa, i calgué recórrer sovint a les dades treballades per institucions privades ciutadanes o aplegades per simples particulars. Fou significatiu, en aquest sentit, el poc ús que l'Anuari pogué fer de les dades elaborades per l'Institut de Reformes Socials.

La feina del negociat estadístic de l'Ajuntament volgué ésser completada amb l'aparició d'un organisme de major abast: el Museu Social, que fou creat el 1909 recolzant-se institucionalment en l'Ajuntament de Barcelona i la Diputació Provincial, i aspirà aviat a ésser l'organisme bàsic d'estadística social de Catalunya. El Museu sorgí quan Prat de la Riba ja era president de la Diputació (n'havia estat elegit l'abril de 1907, i havia de continuar en el càrrec, reelegit el gener de 1910 i el maig de 1911, fins que l'abril de 1914 passà a presidir la Mancomunitat). La creació del Museu Social data del 15 de novembre de 1909. Fou creat per a «estimular i fomentar tota la iniciativa i activitat en benefici de les classes més necessitades». El personal tècnic del Museu fou: Josep M. Tallada, director; Josep Ruiz i Castellà, secretari general; Cebrià de Montoliu, bibliotecari. Cal destacar que tots tres eren economistes, amb títol acadèmic de la facultat de dret, però dedicats als temes econòmics o d'urbanisme i sense relació estricta amb la universitat. El Museu edità un *Butlletí*, inaugurà una Secció Estadística i publicà un notable i útil *Anuari d'Estadística Social* (1912-1915). El seu esforç estadístic, en aquest sentit, s'adreçà fonamentalment a les ressenyes i les estadístiques de vagues i de preus i salaris. L'atenció esmerçada a la formació d'un cens obrer no reeixí. També intentà unes anàlisis monogràfiques sobre el món del treball a les comarques catalanes, les quals, malauradament, quedaren interrompudes.¹¹ En aquesta empenta el pes decisiu va córrer a càrrec de la Lliga i, per més que hi participés gent políticament diversa, tant les institucions com el personal tècnic cal veure'ls en estreta relació amb la Lliga. De tota manera, el tractament historiogràfic que aquesta volgué imposar —força diferent del que venia de Madrid— féu fallida clarament el 1919-20, abans del 1923, i, penso, molt relacionat amb la crisi de les relacions obrers patronal

11. Per a tot el referent al Museu Social, el millor és recórrer directament al *Butlletí del Museu Social*, 1910-1919 (fins al 1912 aparegué en castellà, com a *Boletín del Museo Social*).

d'aquells anys. El Museu Social acabà convertit en un simple Institut d'Orientació Professional, fora ja de l'ambiciós projecte inicial. Des de l'Ajuntament l'Anuari també deixà de publicar-se per aquells anys.¹²

El panorama resta incomplet si hom no fa referència a la historiografia publicista generada per aquestes institucions. Només cal recordar que Josep M. Tallada (1884-1946) féu el 1910 una brillant anàlisi del moviment social del segle XIX a Catalunya, sens dubte l'intent més seriós fins al treball de Manuel Reventós de 1925. Pel seu costat, Josep Alemany i Borràs (1868-1943) inaugurà el 1903 la petita sèrie d'anàlisis locals de la situació econòmica i social amb *Blanes. Ensaig d'estudi crítich, econòmich-polítich-social*. També de la Lliga sorgí un primer estudi sobre el món obrer que hom podria qualificar d'antropològic. Martí Roger i Crosa (1867-1918), amb *Els tipus socials de la producció suro-tapera*, obra publicada a Barcelona el 1911, es proposà explicar la «manera de ser i la manera de viure dels obrers que intervenen en les diferents manipulacions que experimenta el suro; del propietari [...] del fabricant [...] del comerciant [...] dit en poques paraules, de tots aquells que en la producció suro-tapera troben els medis necessaris per al sosteniment de llur existència». I això perquè creia que «un poble, amb tot i sa unitat, és un conjunt de tipus socials diversos; producte de causes que obren constantment; essent una de les principals, tal volta la més important després de les condicions geogràfiques del lloc, la mena de treball». El fet és que, al marge del seu interès metodològic, el llibre de Martí Roger oferí una anàlisi molt rica i complexa d'un sector industrial i inaugurà un camí malauradament gens conreat posteriorment.¹³

12. No foren sols les institucions públiques. En particular, les institucions econòmiques de la patronal (el Foment del Treball, la Cambra de Comerç, la Industrial) també s'abocaren a l'esforç estadístic de coneixement de la realitat obrera. No és ara el moment d'entrar-hi. Quedi constància, això sí, del paper en aquests llocs de professionals com Guillem Graell (1846-1927), i a continuació el seu fill Marcel·lí Graell (-1935) o Miquel Sastre i Sanna (1875-), etc.

13. L'obra de Roger havia obtingut en 1910 el premi de la fundació creada a la memòria del llavors qualificat d'economista Joan Agell (1809-1868), per la Societat Econòmica Barcelonina d'Amics del País. En el jurat hi havia Enric Prat de la Riba, Pere Grau Maristany, Lluís Ferrer i Vidal, Antoni M. Borrell i Ferran Agulló i Vidal. Les citacions incloses aquí corresponen al prefaci, p. 5-7.

També el catolicisme social més militant s'obrí a la tasca històrica i sociologista. A part del cas del mallorquí Miquel Sastre i Sanna, que ja he esmentat, tècnic de la Cambra de Comerç i ell mateix implicat de forma ben destacada dins el moviment de l'Acció Popular del P. Gabriel Palau, potser els més representatius fossin, en aquells inicis del segle, Josep Elías i de Molins (1848-1928) i Joan Paulis, ambdós conservadors i Paulis, a més, destacat maurista, autors, l'un i l'altre, de dues obres primerenques sobre la problemàtica social i laboral de la dona obrera a Catalunya.¹⁴

Era clar, en definitiva, en aquell inici del nou segle, que la preocupació genèrica social s'estava cada cop més concretant en anàlisis i valoracions sobre la problemàtica més específica de l'obrer i la necessitat de trobar instruments moderns de reformisme. Abans, el segle XIX, la problemàtica del pobre i la misèria, en el contínuum social de què parlava en començar, es movia indefectiblement en el terreny de la caritat, i l'acollida pal·liativa i preventiva davant l'un —el pobre— i l'altra —la misèria. Des de les cultures i les classes benestants i forces dominants, no hi havia espai efectiu per a una reformulació del sistema econòmic ni la 'rectificació' del liberalisme econòmic individualista i manxesterià dominant. Tanmateix, com veurem, fins i tot en aquest terreny es pot i cal distingir. Dominava, sens dubte, un determinat discurs i llenguatge catòlic, anterior al tímid replantejament que significà la famosa *Rerum Novarum* del 1891. Ara bé, també existia una aposta que a l'època calia qualificar de 'laïcista' de la caritat, que era alhora més solidària i que pretenia alguna mena de modernització i racionalització en l'administració de la beneficència. En diré a continuació alguna cosa de l'un i l'altra.

14. Les seves obres, respectivament, *La obrera en Cataluña en la ciudad y en el campo* (s. d.) i *La obrera de la aguja* (1913), sorgiren, quant a les dades estadístiques, de l'esforç concret fet pel Museu Social per a presentar el corresponent informe al Congrés del Treball celebrat a Zuric el 1912 sobre el treball de la dona a domicili.

Llenguatge i discurs del publicisme catòlic

El publicisme social i polític catòlic fou molt important. Es difongué i vertebrà a través de les revistes i la premsa militant i una literatura social de voluntat popular que sovint s'entrelligava amb aquella tasca hemerogràfica, sense oblidar la centralitat de l'assagisme sociologista i arbitrista sobre les 'solucions a la qüestió social'. No puc entrar òbviament en cap repàs mínimament detallat de la premsa militant catòlica i la seva gran difusió: des de la *Revista Popular* de Fèlix Sardà i Salvany a Sabadell (1871-1916) fins a *La Veu del Montserrat* de Jaume Collell a Vic (1878-1900, i més enllà, com a mensual). Sense oblidar, és clar, *El Correo Catalán* (1876-1985) i *La Hormiga de Oro* (1884-1936), ambdós de Barcelona, més *El Criterio Católico* de Lleida (aparegut el 1880), *El Obrero Católico* de Manresa (1883-1886, continuat a Lleida, 1886-1889, pel seu impulsor, el tipògraf Jaume Cardona i Paris), etc. Tampoc podré entrar en la relació dels molts autors catòlics d'impacte: al costat de l'incansable i molt popular Sardà i Salvany, homes com Eusebio Roldán López (*La Internacional y la Iglesia. Folleto premiado por la Junta Diocesana del Apostolado de Prensa en Barcelona en el certamen literario de 1871*. Barcelona: Biblioteca Popular, Tip Catòlica, 1872). Sense oblidar altres noms, més abocats al segle XX, com, per exemple, Ramon Albó (1872-1955), Joan Marvà, Josep Guix o Ramon Rucabado (1884-1966), etc.

Cal tenir però en compte que hi hagué dos tipus de literatura social catòlica: la popular i de propaganda senzilla, que pretenia arribar al cor dels humils segons hom deia, i una altra, de major pretensions científiques, que pretenia la fixació d'una economia política i una sociologia cristiana. En el primer cas, a part de la narrativa 'popular' de Fèlix Sardà i Salvany (*El sacerdocio doméstico o sea el deber de los padres y amos para con sus hijos y dependientes*, 1882) i impulsada per ell, calia comptar amb el *Catecismo de los deberes sociales* de Juan Marfà de Quintana (1884) (adreçat als nens i joves, al professorat d'ensenyament primari i recomanat per la inspecció d'ensenyament); el llibre de Manuel Polo y Peylorón (1846-1918), *La cuestión social. Burgueses y proletaris* (Barcelona: Biblioteca e Propaganda, 1892), que presentava un diàleg entre dos representants de les Conferències de Sant Vicenç

de Paül i un humil sabater amb la seva esposa; altres fulletons com *El amigo del pobre*, escrit per una 'anònima socia' de les Conferències de Sant Vicenç de Paül (Barcelona: Tip. Casa de Caridad, 1888). Era també especialment interessant l'obra del figuerenc Narcís Gay (1819-1872), *Las clases proletarias. Estudios para su mejoramiento*, del 1862 (Barcelona: Tip. de Jaime Jepús, 2 vol.), que feia en especial una crítica extensa de la novel·la de fulletó de W. Ayguals de Izco, *María o la Hija del Jornalero*, i la novel·la *Los miserables* de Victor Hugo.

Pel seu costat, obres reformistes i científistes foren la del fabricant i economista terrassenc Salvador Busquets Soler (1839-1901), *Programa de reformas sociales y económicas basado en la encíclica 'de conditione opificum'*, del 1893 (Barcelona: Tip. La Hormiga de Oro), o la del capellà badaloní Gaietà Soler, pvre. (1902), *Las soluciones prácticas del problema social* (Barcelona: Juan Gili). Obres, ambdues, obertes a una nova sociologia que acceptava un determinat reformisme social i alguna intervenció de l'Estat en la resolució de la qüestió social i el millorament de la seva condició laboral i econòmica.

Potser el millor representant d'aquest assagisme social catòlic sigui Lluís Puig i Savall (1840-1883), que fou un mestre, autor de textos pedagògics d'èxit com el *El pensil de la niñez: biblioteca destinada al desarrollo moral de los niños de uno y otro sexo* (amb Julián López Catalán, 1876). La seva fou una obra àmplia i important, tant per la influència que exercí dins la publicística catòlica, com perquè augurava ja, i abans que no Busquets o Soler, un cert reformisme catòlic, allunyat del simple antiliberalisme reaccionari. En especial, cal fixar-se en el llibre *Medis per a millorar la condició social dels obrers, precedits d'una refutació dels errors comunistes i socialistes* (1883), que fou publicat també en una sèrie d'articles a *La Veu del Montserrat*, el novembre - desembre de 1884.¹⁵ Reflectia l'alternativa social catòlica

15. Lluís Puig i Savall, nascut a Manresa, a part de mestre, fou també llicenciat en dret civil i canònic. Jove, als vint anys, guanyà les oposicions a director de l'Escola Superior de Sant Andreu de Palomar i dirigí, segurament després de residir a Palma de Mallorca, altres escoles a Barcelona. Formà part de la Societat Econòmica Barcelonesa d'Amics del País i de la Societat d'Amics de la Instrucció. També fou regidor de l'Ajuntament de Barcelona, el 1879-1881. Entre les seves obres, a més de les ja esmentades, retinguem aquí: *Método de organizar en la capital de las Baleares escuelas gratuitas para adultos* (1864), *Cartilla de Economía Política* (1864), «Memoria señalando las causas que pueden con-

‘quotidiana’ de Barcelona i la seva inserció harmònica dins l’ordre burgès. El treball presentava un diàleg familiar i col·loquial (propi de les reunions del Patronat Obrer) d’un cap de cor —de professió militar—, honorable, i un grup de catòlics obrers socis del Patronat. Primer es tractava de refutar el comunisme (que negava el dret de la propietat individual i que donava a cadascú segons les seves necessitats) i el socialisme (que volia abolir i igualar les fortunes). El cap del cor ho refutava, en començar, adduint raons religioses. La propietat era una institució divina; un dret natural i diví. A més calia manejar el pa amb la suor del front i si alguns propietaris no treballaven, era legítim si havien treballat abans o ho havien fet els seus pares. Davant la pregunta de si era possible un món sense pobres, el cap del cor responia rotund: ‘voler això és un impossible’. Tanmateix Déu no era pas injust: les riqueses no donaven la felicitat (aquesta es trobava abans en la caseta del pobre que no al palau del ric) i l’home en realitat havia estat creat per viure eternament després de la mort, on actuaria el premi o el càstig segons hagués estat la seva conducta. També hi havia raons morals (el comunisme era pervers i crearia ganduls), econòmiques (la producció cauria i aviat desapareixeria, perquè pocs treballarien). En aquest punt Puig i Savall s’aturava a combatre Proudhon (tot usant el text que aquest dedicà al «sistema de les contradiccions econòmiques», i discutint en especial la problemàtica de l’impost progressiu).

I les solucions? Primer calia distingir, una cosa era l’obrer ‘pròpiament dit’, i l’altra els obrers captaires, vagabunds, ineptes o malgastadors. El primer instrument de millora exigia la ‘restauració’ del sentiment religiós i moral en totes les classes socials. Els treballadors havien de veure en els amos uns segons pares. Calia reconèixer la comunitat d’interessos i evitar les enveges i les rancúnies. Pel seu costat, els amos havien de tractar efectivament els treballadors

---

tribuir a la relajación de los vínculos de la familia en la clase obrera» (1866), *La verdad en la cuestión entre fabricantes y operarios* (Barcelona, 1870), *Influencia de la unidad religiosa en la historia nacional* (1872), *Album pintoresco de historia natural* (amb Cels Gomis, Barcelona, 1880), *Mosaico literario epistolar para ejercitar a los niños en la lectura de manuscritos* (compilació efectuada amb J. Bastinos, que es va editar sovint), *La ciencia del trabajo o Historia de una familia obrera* (Barcelona, 1882), *Medios para evitar la lucha entre el capital y el trabajo* (1882), etc.

com a fills, conèixer les seves necessitats i socórrer-les. L'harmonia no era impossible: ja havia existit cinquanta i seixanta anys abans. Quan l'antagonista deia que no semblava ser aquesta la situació a l'època, hom responia que una institució com el Patronat Obrer ho estava promovent. Què havien d'aportar els obrers? Estalvis posats a les caixes d'estalvis i pensar que en un futur ells també podrien ser propietaris, amos del seu petit taller. Algunes màquines eren cares, però no totes, i hi havia àmbits on es podia treballar per compte propi. Davant la dificultat d'obtenir edificis adequats, es promovia la idea de fàbriques d'un amo que llogava l'espai (i l'ús de la màquina de vapor) als petits propietaris d'un teler, per exemple. L'autor valorava els avantatges per al capitalista i el fabricant del sistema. També per al treballador ara lliure i no sotmès al majordom, segons que feia constar. D'altra banda, hi havia la dissolució de la família. La solució era dur la feina a la llar (ja que era impossible que la dona no treballés també) i restablir la moral catòlica i la religiositat privada. Caldria inventar algun petit motor per a fer-ho viable.

Alhora Puig i Savall creia que l'amo era també un treballador, a més de capitalista i empresari. No era per tant injust que rebés més 'beneficis' (remuneració) que no l'obrer. A més, recordava, calia fixar-se en les moltes preocupacions de l'amo, que no podia deixar de pensar-hi després de la feina, com sí ho feia l'obrer. En tot cas, l'autor també veia la possibilitat que l'obrer participés en el capital de l'empresa, sempre a través dels seus estalvis. Davant el possible disgust de l'empresari, simplement calia que legalment quedés clar que l'obrer no tindria cap dels beneficis ni l'estatus de la societat mercantil. L'amo podria per tant despatxar l'obrer si li calia (simplement hauria de tornar la inversió d'aquest). Finalment, davant la hipòtesi d'una aposta per la cooperativa obrera de producció, Puig ho acceptava com a idea, però no la considerava pràctica ni realitzable. Tota la discussió i la casuística acabava amb l'anàlisi de la qüestió de la participació de l'obrer en el benefici industrial. Davant la desconfiança del fabricant envers l'obrer, inevitablement tornava el discurs sobre la fraternitat i sobretot l'explicació religiosa: Déu li havia donat riquesa per a fer-ne un bon ús i, a més, amb el nou sistema no es dissoldria la societat, com podia passar si es mantenia el xoc violent entre obrers i capitalistes.

La darrera millora era la de l'habitatge. Les autoritats havien de col·laborar-hi i, al Pla de Barcelona, impulsar la construcció de 'casetes', que havien de comptar també amb una sèrie de serveis: l'església, les escoles, les farmàcies i els metges. Aquelles casetes serien barates (no més de cinc-cents duros), assequibles mitjançant l'estalvi obrer.

Per a valorar adequadament aquest tímid reformisme social de Puig i Savall, i d'algun altre catòlic, cal tenir en compte que l'obsessió de l'Església els anys vuitanta i fins i tot els noranta no girava encara majoritàriament a l'entorn de la qüestió social sinó de la denúncia del liberalisme i la maçoneria, i també del protestantisme. En especial, en la dècada dels vuitanta, el catolicisme es mantenia molt lligat a l'integrisme i el reaccionarisme més polític i antiliberal. Els referents eren, certament en direccions distintes, tant l'andalús José Maria de Urquinaona (1813-1883), bisbe de Barcelona entre 1878 i 1883, i el català Jaume Català (1835-1899), bisbe entre 1883 i 1899, com, amb grans dots polèmiques, Fèlix Sardà i Salvany (1841-1916). Encara no havia arribat el domini dins l'Església catalana de bisbes com Josep Morgades (1826-1901) o Josep Torras i Bages (1846-1916), ni la *Rerum Novarum* (1891). Com ja advertí Casimir Martí, el *Syllabus* de 1864 es mantenia amb tota la seva força. En aquesta direcció el famós crit 'liberalismo es pecado', que llançà el capellà sabadellenc era molt més que una anècdota.

Això no vol dir que no hi hagués també una preocupació pel tema social, encara que més aviat el que es tractava era de frenar el perill del revolucionarisme anarquista i socialista. L'anàlisi catòlica del tema apareixia molt marcada pel combat principal: el de l'antiliberalisme. I així hom es remetia a Donoso Cortés per tal de situar com a causa principal de l'extensió del socialisme i el seu perill, 'l'apostasia', que en la vida pública estaven imposant i propagant els liberals. És significativa, en aquest context, la pastoral del bisbe Urquinaona del 6 de gener de 1879, on quedava, per damunt de tot, explícita l'angoixa i el neguit que sentia l'Església davant la societat del seu temps i la visió que tenia de Barcelona. El bisbe hi feia un retrat apocalíptic de la ciutat, tot veient-la com a un focus impagable de corrupció moral, vici i apostasia, on les males doctrines i la premsa liberal feien estralls. Existia, era cert, un sentiment religiós profund en força sectors

socials de la capital, però també es produïa un dia sí i l'altre també la profanació de les festes i els actes religiosos, l'exhibició escandalosa de pornografia i atacs a la moralitat (espectacles públics indignes), fins hi havia escoles protestants que creixien. Aconsellava als catòlics lluitar (hom apel·lava en aquest punt a l'exemple de sant Ignasi de Loiola) contra la impietat, tot advertint que els catòlics no podien llegir llibres prohibits ni anar a comprar a botigues obertes els dies de festa, i que arreu es trobaven amb perills morals que els podien condemnar a l'infern.

El que m'interessa destacar és que tota aquesta por i visió apocalíptica de la nova societat liberal ajuda a entendre l'ànim i el marc amb el qual aquella Església i aquell catolicisme acaraven la seva obra social i la seva anàlisi de la problemàtica de la pobresa i la misèria. No ha d'estranyar, crec, que tendissin sobretot a combatre el vici i la immoralitat del pobre i el seu ambient, i que no entressin massa en la consideració econòmica i social de les seves causes. Fins i tot que en marqués l'obra social caritativa concreta que el mateix bisbe Urquinaona, d'altra banda, tant impulsà a Barcelona.

A finals del 1879 fundà la Societat d'Amics dels Obrers, sota l'advocació de sant Josep, que aviat, el 1881, es transformà en un Patronat Obrer. L'associació es recolzava en l'existència dels socis subscriptors —que lliuraven ajuts econòmics i prestacions personals. El mateix bisbe signava les diverses invitacions a col·laborar adreçades als prohoms de l'elit econòmica de la ciutat. La principal tasca inicial s'abocà a la constitució de cors d'obriers. Els més importants es constituïren adscrits a les parròquies populars de Nostra Senyora del Carme i de Nostra Senyora dels Àngels, una i altra al Raval. Els components havien de ser obrers 'veritables catòlics' i els caps actuaven com a responsables de la tasca de la Societat primer i del Patronat després: tramitaven ajuts en cas de malalties o de pèrdues de feina als coristes. Els diners recaptats servien també per a lliurar ajuts a obrers al barri, primer a través del sorteig (el 1880) i, segons hom deia, quan es pogués ho farien després d'un concurs de mèrits. També s'impulsà un servei mèdic. I com a peça gens secundària: hom es llançà ben aviat a organitzar escoles dominicals i nocturnes per a la instrucció catòlica, 'ya que la mayoría de los escolares al ingresar en los talleres perdían su educación moral y religiosa'.

Aquella obra social, a l'entorn del Patronat, que es mantingué al llarg del temps, presidida pel marquès de Comillas, vingué a completar l'existència d'una xarxa caritativa que depenia de les juntes parroquials i constituí, a l'època, el principal suport de l'acció de les diverses Juntes Oficials d'Auxilis que davant els desastres hom es veia obligat a crear, com fou el cas de 1884-1885 davant la problemàtica del còlera. També, el desplegament de l'obra salesiana amb tallers de formació professional a Sarrià, o la tasca de les Conferències de Sant Vicenç de Paül.

El que estic argumentant venia en realitat de lluny, i continuaria després dels vuitanta. La dreta insistia un i altre cop en la necessitat que el proletariat acceptés i mantingués una moral religiosa, com a garantia del manteniment de l'ordre social. L'eslògan era: és menester que l'obrer no perdi les creences. Per exemple, ho deia Santamaría de Paredes: «A los extravíos de la inteligencia únese, como causa de la animosidad de los obreros contra los patronos, de los pobres contra los ricos, la falta de verdadero espíritu religioso».¹⁶ No era una opinió simplement d'un publicista professional del dret. Un bisbe important, feia ja uns anys que ho havia argumentat amb força i empena. El bisbe Joaquim Lluch i Garriga (1816-1882) havia escrit:

Educar al pueblo en la religión cristiana, haciéndolo justo, morigerado, laborioso y sufrido, he aquí el gran medio de aliviar su miseria, de mejorar su condición [...] La vigilancia de las autoridades políticas y la misma severidad de las leyes no bastan para asegurar a los hombres de bien contra los peligros y empresas de las sociedades que tienen por lema: destrucción del orden existente. Negación de Díos. Donde falta la idea religiosa, que es el fundamento de la sociedad [...], el gobierno de los hombres es imposible. Cuando la corrupción moral y la irreligión se apoderan de las masas, las malas sectas tienen a su disposición un ejército permanente contra el cual son impotentes los cañones rayados y los fusiles de agujas.¹⁷

El mateix Lluch afegia: «Voltaire, aconsejado por su buen sentido, decía en una ocasión célebre. “Si esas gentes [les del poble pobre] son humildes y sencillas, lo deben a sus convicciones religiosas.

16. Cf. Vicente SANTAMARÍA DE PAREDES (1893). *El movimiento obrero contemporáneo*. Madrid, p. 48.

17. Cf. J. LLUCH (1872). *La Internacional*. Barcelona, p. 81-83.

Quitádselas y las convertiréis en fieras prontas a devorarnos”. Esto es precisamente lo que se viene haciendo, y por desgracia con éxito, de muchos años a esta parte».

En aquesta mateixa línia, dins el Primer Congrés Catòlic Nacional espanyol, el 1889, hom deia:

¿No se tocan ya los efectos de educación no religiosa en España? La licencia de costumbres, el poco respeto a las cosas sagradas, las blasfemias horribles [...], la insubordinación de los inferiores [...], las huelgas sediciosas, los robos tan frecuentes [...], ese deseo de igualdad social tan imposible de realizar, son los frutos de la enseñanza no religiosa que en el pueblo se va inculcando [...]; tened en cuenta que, si primeramente dirigió un ataque la impiedad a la Iglesia, ahora se dirige a vosotros, potentados de la tierra, a vosotros que poseéis bienes de fortuna, a vosotros que dirigís la nave del Estado. Ahí tenéis la Internacional, ahí tenéis la demagogia; sabéis sus aspiraciones, sus deseos...¹⁸

No caldria fer-ho notar. Aquest era majoritàriament l'ambient catòlic, amb els seus discursos i consideracions sobre el paper de la caritat, on es trobava mossèn Cinto. Inevitablement, la seva actitud davant la pobresa i la seva forta implicació en una obra caritativa sincera li havien de reportar incomoditats i, com és conegut, fins i tot xocs importants i oberts amb la jerarquia i les elits del poder econòmic i social del moment.

Entre la denúncia, la mobilització solidària i el reformisme laic

Hi hagué també, com ja he manifestat, un discurs sobre la caritat distint del que hem anat fins aquí veient. Normalment, no s'ha tingut en compte, però tant el republicanisme (si es vol el més moderat i possibilista) com, més tímidament, algun sector progressista liberal, procuraren trobar una alternativa reformista i laica. A Barcelona, fins i tot, hom posà en pràctica una institució pràctica que assolí una real importància i desenvolupament. En parlaré aviat.

18. Cf. *Crónica del primer Congreso Católico Nacional Español*, 2 tomos. Madrid: Tipografía de los Huérfanos, 1889.

Els punts d'arrancada dels plantejaments que es volien alternatius eren simples, però força significatius. En primer lloc, hi havia la sospita sobre l'abast real de les actuacions oficials de l'Església i, també, de l'Estat central. Es considerava que molts dels diners anunciats no eren els efectivament recaptats o es perdien pel camí. Així, a continuació, venia la denúncia, pel costat de la ironia o de forma directa i oberta, de la retòrica i publicitat que hom feia d'aquelles accions. Finalment, s'arribava al nus del problema: no bastava l'ajut concret, calia trobar i facilitar els mecanismes de redreçament de l'economia domèstica i personal dels individus i col·lectius afectats, apel·lant sense subterfugis, hom deia, a criteris de justícia i equitat.

Un bon exemple de tot això fou el de la reacció republicana i liberal davant les catàstrofes dels anys setanta i vuitanta i l'allau de proclamacions i crides oficials a la subscripció i l'ajut. D'entrada, de forma molt estesa i recurrent, la premsa —no sols la republicana, com dic, també la liberal— maldà per conservar la seva autonomia i tirar endavant en la distribució i gestió de l'ajut aplegat, tot negant-se a cedir el recaptat i manifestant-se clarament reticent i desconfiada davant les subscripcions i els ajuts oficials. També hi hagué el que en podríem denominar afany de competència amb les fórmules catòliques de la caritat: «Oh, lector ara és l'hora de demostrar que nosaltres excomunicats i tot, som més caritatius i més cristians que el rector de Non duermo i que el Bisbe de Múrcia!» exclamava *La Campana de Gràcia* el 26 d'octubre de 1879. Finalment, en relació als continguts, la idea dominant era que no n'hi havia prou amb ajuts concrets als damnificats, sinó que calia afavorir la reconstrucció del malmès. Fossin els camps anorreats i inundats el 1879 o els pobles ensorrats arran dels terratrèmols de finals del 1884. En el primer cas, per exemple, l'octubre de 1879 tant la *Gaceta de Cataluña*, com *La Campana de Gràcia*, demanaven que l'exèrcit —mantingut a càrrec del pressupost de l'Estat— anés allí a treballar i arreglar camps i comunicacions. La petició, no sols de l'acció de l'exèrcit, sinó també de finançaments públics, es reiterà el 1885 per la pràctica totalitat de la premsa republicana i progressista de la ciutat: *Crónica de Cataluña*, *El Diluvio*, *La Publicidad*, *La Renaixença*, *La Gaceta Universal* i *La Campana de Gràcia*.

Val a dir que la premsa barcelonina féu més cas a les inundacions del 1879 (a Múrcia, Alacant, etc.) que no a la catàstrofe de 1884-1885,

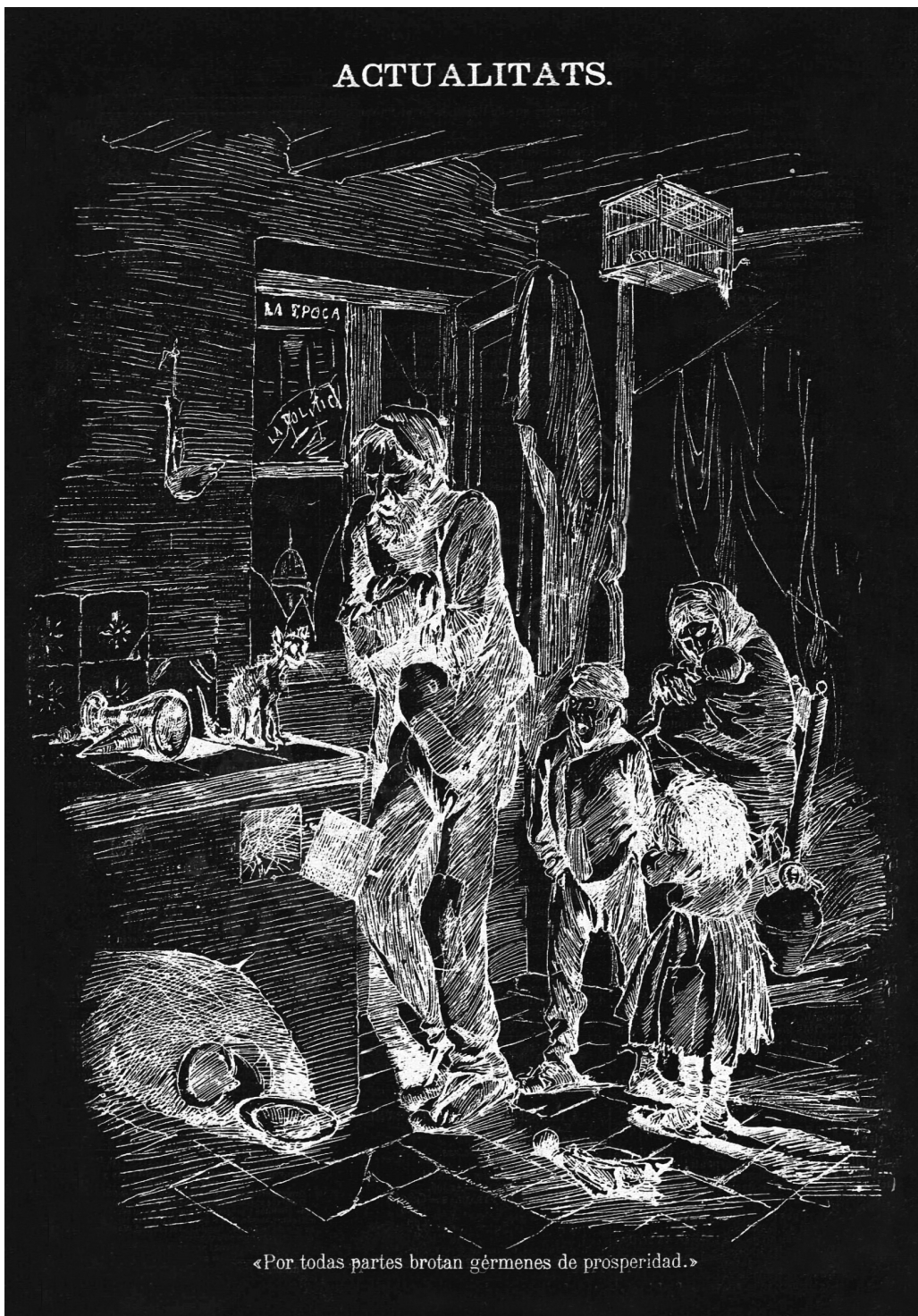
potser perquè en aquesta darrera data, l'epidèmia del còlera es superposà aviat a la desgràcia andalusa. En un cas i altre, cal afegir que la situació derivà també en la formulació de diverses queixes catalanes. Hom recordà que, després de l'ajut solidari de Catalunya amb el poble andalús, els governs i els partits dinàstics centrals defensaren la signatura d'un 'modus vivendi' comercial amb Anglaterra i es llançaren a desprotegir la indústria catalana. Aquesta amenaça a la feina a Catalunya, segons hom deia, no era sinó un nou i més devastador terratrèmol. En aquest cas, però, no era el producte de les forces incontrolades de la naturalesa sinó de l'acció conscient dels governs i els polítics de Madrid.

És clar que també per a aquell reformisme republicà la situació del pobre era en molts casos literalment insuportable. Un instrument particular i alhora molt útil per a apropar-nos a la seva visió és el de la premsa satírica i gràfica, com foren *La Campana de Gràcia* i *L'Esquella de la Torratxa*. Aquí, a diferència de les imatges més conservadores i catòliques, la pobresa i la misèria no eren sols els atributs de captaires de carrer, sinó de les famílies populars i els obrers sense feina. Vegi's sinó alguns dibuixos d'artistes gràfics importants com Marià Foix, Miró, o Apel·les Mestres.

Al marge dels dibuixos, les descripcions escrites de finals del segle, no eren menys contundents. Fixem-nos, per exemple, amb la que en fa el republicà possibilista i exalcalde de Barcelona, el 1873, Miguel González Sugrañes (1838-1924). No tenia el to de la diagnosi del bisbe Urquinaona, però la imatge no deixava de ser també tremenda:

Desconsolador, por lo repugnante, era el cuadro que ofrecía Barcelona en 1899. Tropezábase por todas partes con ancianos cubiertos de pingos; hombres demacrados cuyos rostros denunciaban las huellas de devoradora anemia; mujeres sucias y desgredadas; seres inútiles exponiendo al público sus atrofiados miembros o la falta de alguno de ellos; idiotas, ciegos, paralíticos y mudos, agitando campanillas y lanzando gritos guturales; y finalmente, huestes de tiernas criaturas, especie de monos sabios que, al acercarse al viandante solicitando una limosna, las más de las veces hacíanlo con la exclamación desgarradora ¡tengo hambre!¹⁹

19. Cf. M. GONZÁLEZ Y SUGRAÑES (1903). *Mendicidad y beneficencia en Barcelona*. Barcelona: Imp. de Henrich i Cia, p. 62 i s.

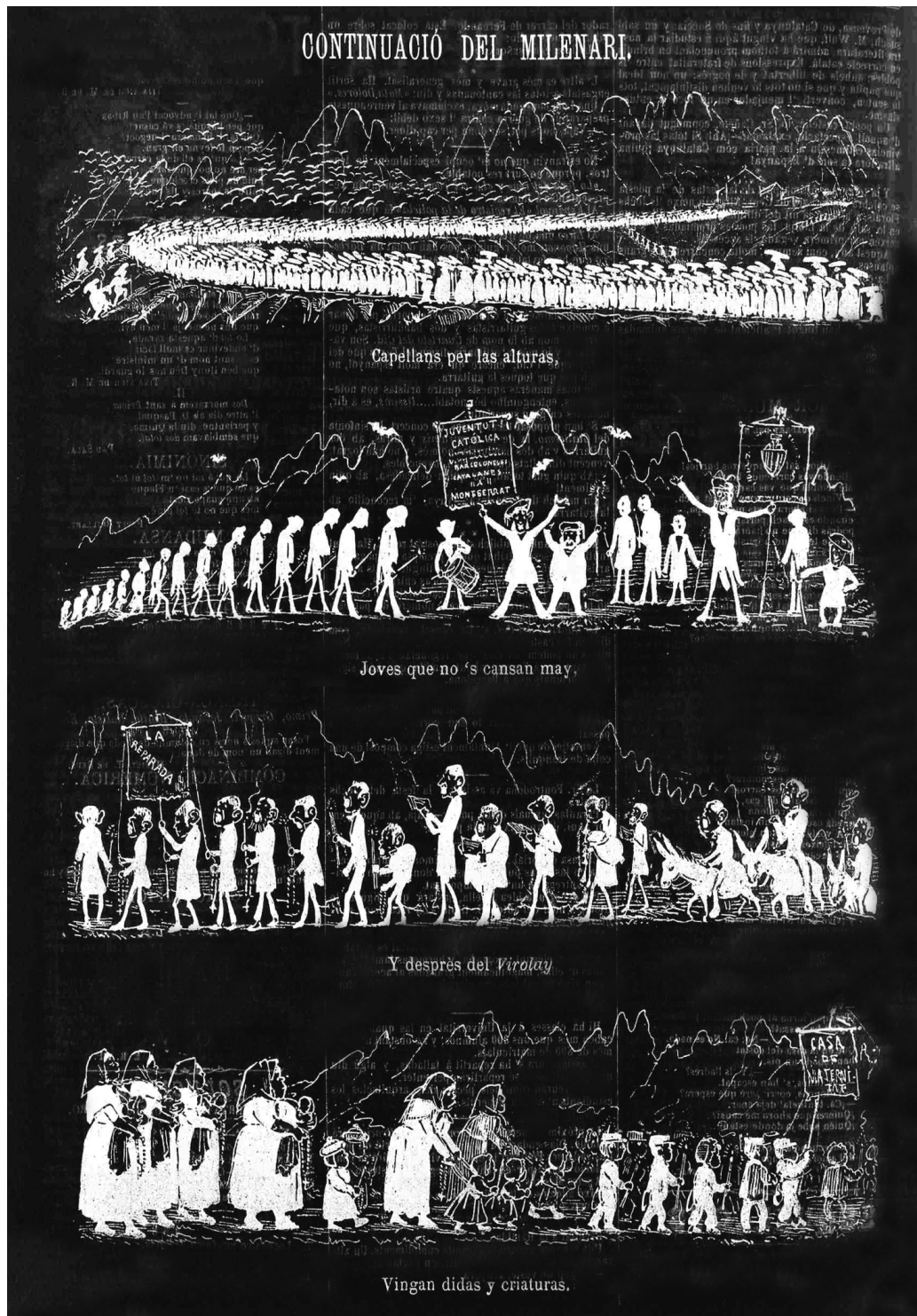
Actualitats. «Por todas partes brotan gérmenes de prosperidad». *La Campana de Gracia*, 26 d'octubre de 1879.

Aquest dibuix, amb una llegenda sarcàstica —«Por todas partes brotan gérmenes de prosperidad»—, pretén de denunciar la propaganda oficial del règim monàrquic no feia massa restaurat. N'és un clar indicatiu l'ús d'un full del diari *La Época*, l'òrgan madrileny del conservadorisme canovista, per a recompondre un dels vidres trencats de la finestra. La composició no incideix, com era usual, en el món dels captaires. Reprodueix un quadre familiar obrer de misèria i lamentació, dins un habitatge clarament insalubre i insà.

«Dies illa, dies iræ, calamitatis et miseræ». *La Campana de Gracia*, 2 de novembre de 1879.

El dibuix, d'Apelles Mestres, a relacionar amb el dia dels morts, fixa l'atenció en les catàstrofes accidentals del moment, però també vol destacar la misèria imperant en molts sectors de la societat dins la geografia hispànica. La llegenda, *Dies illa, dies iræ, calamitatis et miseræ* —Aquell dia, dia d'ira, de calamitat i de misèria—, i la iconografia emprada, situen el dibuix en el context de la missa dels difunts.

«Continuació del mil·lenari». *L'Esquella de la Torratxa*, 8 de maig de 1880.

El republicà Josep Roca i Roca, llavors director de *L'Esquella de la Torratxa*, s'implicà molt en els organismes barcelonins d'assistència social, com la Casa de Caritat, la Casa de Maternitat i l'Associació d'Amics dels Pobres. En aquest dibuix, aparegut a l'esmentada revista el 8 de maig de 1880, s'aprofita la commemoració del mil·lenari de Montserrat, per a criticar-ne, de forma lleu i en el fons amable, el protagonisme catòlic, tot fent notar la realitat social dels molts nens acollits a la Casa de la Maternitat.

«Una Gran Catàstrofe». «¡¡Caritat per les víctimes dels terratrèmols d'Andalusia!!». *La Campana de Gràcia*, 11 de gener de 1885.

Els republicans també reaccionaren d'immediat davant les primeres notícies arribades a Barcelona sobre els terratrèmols d'Andalusia. En el dibuix destaca la figura iconogràfica de Barcelona, una senyora jove, ben arreglada i elegant, però en absolut distant, que, acollidora, impulsa la solidaritat i abraça l'adolorida noieta andalusa, que duu un vestit de ressos folklòrics, amb un nen famèlic als peus.

La filantropia liberal i republicana i l'Associació dels Amics dels Pobres

L'Associació dels Amics dels Pobres²⁰ va nèixer per a fer front als efectes de l'epidèmia del còlera del 1865, impulsada i sostinguda en la seva primera etapa per professionals demòcrates i republicans. Cal tenir en compte que en aquells moments no hi havia cases de socors (a Madrid, sis des del 1861, a París, moltes més) i l'Associació pretengué d'entrada pal·liar-ne la mancança. Entre els impulsors, destacaren l'enginyer industrial, periodista i autor de nombroses guies, Gaietà Cornet i Mas (1824-1897), que fou un col·laborador assidu d'*El Telégrafo*; el metge Antoni Giberga (1826-1893);²¹ el també escriptor i periodista Manuel Patxot de Lasarte, també relacionat amb el grup d'*El Telégrafo* i *La Imprenta*, Josep Maria Canalejas i de l'agitador i home de milícies Francesc Targarona. La nova associació creà un hospital, donà atenció mèdica i farmacèutica, repartí roba, menjar i vals de restaurant. Significativament, sorgí enfront, o almenys al marge, de la tasca similar d'una Associació de la Caritat Cristiana. L'Associació dels Amics dels Pobres vingué per tant a trencar el monopoli de l'assistencialisme benèfic exercit per l'Església. Tingué ressò i influència fora de Barcelona: almenys a Vilanova i a Badalona; i també a Palma de Mallorca. No desaparegué i ressorgí amb força el 1870, quan també se la qualificava d'Asociación *Libre* de Amigos de los Pobres, i de nou, davant d'una altra situació crítica, la de la febre groga de la tardor de 1870. L'experiència es completà, a partir del 1872, amb l'obertura de cases de socors estables als districtes Quart

20. Segueixo aquí en bona part les informacions i notes que m'ha facilitat Juli Colom, autor de la tesi doctoral *Josep Roca i Roca, escriptor, periodista i polític republicà. Els anys de joventut, 1848-1878*, UAB, 2012, que he dirigit. Em cal deixar-ne constància i, també, el meu sincer agraïment.

21. Antoni Giberga i Gibert havia nascut el 1826 a Cornellà i era fill del metge progressista del mateix nom; es va llicenciar en medicina l'any 1849. D'ideologia progressista va ser fundador de l'Ateneu Català de la Classe Obrera i de la Societat d'Amics dels Pobres. Sotspresident de la Diputació de Barcelona entre 1868-69, va dimitir del càrrec per presidir la Casa de Caritat. La seva vida va acabar lluny de la problemàtica seguida per la Casa de Caritat, ja que va marxar a Cuba on, per cert, va lluitar per la independència de l'illa; va morir a Matanzas el 1893.

(c/ Nou 67, el 24 de febrer de 1872), Primer (el 6 de juny de 1873), Tercer (Ponent 42, el 6 de maig de 1875) i finalment, el Segon —quan es cobriren tots els districtes de la ciutat— (Ronda de St. Pere 172, 5 maig 1878). Una de les altres tasques fou la creació d'un Asil, per a nens primer (orfes) ja el 1870. Alhora finançava viatges i estades per a prendre les aigües termals a Caldes de Montbui a determinats malalts. L'obra arribava fins a la redempció del servei militar a joves sense recursos. Així, l'abril del 1872 redimí 15 mossos, fills de vídues pobres, orfes de pares pobres o fills únics de pares impeditos i la meitat de tres nois mes.

En realitat es tractava de tot un projecte assistencial i de beneficència ampli, amb voluntat de globalitat, i de representar una alternativa al model catòlic i eclesiàstic. Havia sorgit de la iniciativa 'privada', és a dir, al marge de l'Administració pública. Vegem què digué Giné i Partagàs en la sessió inaugural de l'Ateneu Lliure de Catalunya el 6 d'octubre de 1878:

[...] Mirado bajo el punto de vista de la acción armónica y colectiva de los sentimientos filantrópicos, el derecho de asociación ha conducido a la creación de agrupaciones cuyo único norte es el auxilio del desvalido. Es una beneficencia ilustrada que, a diferencia de la oficial y de la que deriva del celo religioso, siempre derrama el bálsamo en la llaga. También tenemos en Barcelona edificante ejemplo de esta clase de instituciones: ¿quién desconoce los beneficios que a los enfermos e indigentes proporciona la Asociación de los Amigos de los Pobres? Cuatro casas de socorro, un asilo para huérfanos, importantes socorros a domicilio, un proyecto de Caja de préstamos sin interés, otro no menos plausible para la instalación de Casas-cuna; tales son los beneficios de una sola de estas instituciones... porque, triste es decirlo, la segunda capital de España carece de hospital, puesto que nadie ignora que no es provincial ni municipal el de Santa Cruz.²²

Per aquí vingueren les primeres i importants tensions internes. Molt aviat, arran de disputes i denúncies a l'entorn del finançament

22. J. Giné i Partagàs, p. 65 —i última— de l'opuscle en què foren impresos el «Discurso y memoria leídos por su presidente [Giné] y secretario [J. Bartrina] en la sesión inaugural [de l'Ateneu Lliure] celebrada el 6 de octubre de 1878». Barcelona: Establecimiento Tipográfico de los sucesores de N. Ramírez y Cia., Passatge d'Escudellers, n. 4.

de tota aquesta tasca de l'Associació d'Amics del Pobres, en el fons el que aparegué és la dicotomia entre aquells que pensaven en termes d'implicar l'administració pública en tot el projecte (dur a una administració 'neutra' i 'laica', democràtica, un model més modern i racional de la beneficència) i aquells altres que, reticents davant aquesta, i potser més patrimonialistes de l'obra empresa, pretenien continuar en l'àmbit 'privat'.

Com es finançava aquella Associació? Hi havia donatius i quotes dels socis. Recaptes públiques als barris. També, espectacles i funcions teatrals i d'altre tipus. Però la principal font la constituïen les rifes. I aquestes provocaren noves tensions i problemes ja que entraren en competència amb les de la Casa de Caritat, l'Hospital de la Santa Creu i l'Ajuntament (sense entrar ara amb la pressió que arribava de Madrid per tal d'unificar tot plegat en una 'loteria nacional', com així acabà succeint). Els perjudicats començaren per acusar els de l'Associació dels Amics dels Pobres de fer ús de la xarxa i infraestructura creada per ells al llarg, segons deien, de més de mig segle de treball. Aviat, la polèmica va créixer, amb denúncies i insinuacions sobre mala gestió i irregularitats comeses a les rifes. Aquella veritable 'guerra de les rifes' esclatà a principis de 1872 i s'estengué ben bé al llarg de tot l'any. No he d'entrar ara en el seu detall. El que cal tenir en compte és que els 'contendents' foren tots ells republicans i demòcrates. Pel costat de l'Associació hi havia els gestors Crescenci M. Molés —el president— i Manuel Betés —el secretari. Molés, d'origen lleidatà, era un professor de dibuix i aviat el director de l'Escola Normal. Comptaven bé que malament amb el suport d'*El Telégrafo* i *La Imprenta*; en contra la gent de *La Independencia*, amb el seu director Joan Ballbé i el redactor Josep Maria Roca i Roca. Segons tots els indicis, a l'ocasió, hi havia darrere de tots ells el mateix Valentí Almirall, que era el director de la Casa de Caritat i també regidor de l'Ajuntament, i que s'havia implicat a fons en la racionalització i modernització de tot el sistema benèfic i caritatiu. Ballbé era també membre de la junta de la Casa de Caritat.

Significativament, els Amics dels Pobres es queixaven que els retraguessin finançar-se amb rifes (*La Independencia* considerava que no era així com calia finançar la beneficència), mentre Almirall no renunciava a la seva des de la Casa de Caritat. El mateix diari del

partit federal aprofitava qualsevol ocasió per a lamentar que no fos l'autoritat i l'administració municipal les que assumissin els serveis (per exemple, quan l'Associació inaugurà la seva primera casa de socors el febrer de 1872). Un altre episodi de la crisi fou la dimissió en bloc de la Junta de Sanitat de l'entitat l'agost de 1872, i també la dels Espectacles. La polèmica pujà de to, quan, el mateix agost de 1872, l'Associació d'Amics dels Pobres aconseguí que l'Ajuntament li confiés la seva pròpia rifa (encara que l'acord es revocà el novembre).²³

Tots aquests enfrontaments no impediren tanmateix que l'entitat continués amb la seva tasca. En la seva direcció hi figuraven el 1872, al costat dels esmentats Crescenci Molés i Manuel Betés, altres homes, amb filiació demòcrata monàrquica i progressista, com era el cas de Narcís Ramírez, l'impressor. A més, comptà amb el suport de Rius i Tauler. La renovació del 1873 sembla haver accentuat la presència monàrquica progressista i demòcrata, en detriment dels republicans. El nou president, el setembre, passà a ser José M. Fernández Colavida (que havia de ser un dels principals referents de l'espiritisme a Catalunya, mort a Barcelona el 1888), amb el químic Agustí Urgellés de Tovar (1828-1895), vicepresident, i Joaquim Gran, secretari, al costat de Salvador Corrons, Francesc Prats, Francesc Manyach i Francesc de P. Carbonell com a advocat consultor. Urgellés era el director i propietari de *La Gaceta Universal de agricultura, industria, artes, avisos y noticias* i president de la Societat Econòmica Barcelonesa d'Amics del País i també de la Societat Barcelonesa d'Amics de la Instrucció el 1873.

A finals del 1873, esclatà una nova crisi interna. Gran fou destituït acusat de malversació de fons, i substituït per Prats, en una nova

23. *Exposición de los hechos y antecedentes que deben tenerse a la vista para juzgar a la Asociación de los Amigos de los Pobres. Vindicación y defensa de la gestión administrativa de la Junta directiva. Dirigido a todas las personas honradas de todas las clases de la Sociedad.* Barcelona: Establiment tipogràfic de Leopold Domènech, 1872. Signaven l'escrit Crescenci M. Molés, president, i Manuel Betés, secretari dels Amics dels Pobres. A l'acte d'un altre judici de conciliació en què també s'havia vist implicada *La Independencia*, s'especificava que «no existe la personalidad del Director, que se reasume en la del editor», figurant en qualitat de tal Pedro Hidalgo (*La Independencia*, 8 de setembre de 1872). La Junta dels Amics dels Pobres, però, no va dubtar a considerar Ballbé com a director del diari federal.

polèmica a l'entorn de les rifes, que aviat s'entrelligà amb la qüestió de la filiació espiritista d'una part dels dirigents. Fernández era el director de la *Revista Espiritista*, que imprimia Leopold Domènech, un altre dels implicats en la polèmica amb Gran. Aquest acusà la majoria de la junta d'haver ajudat l'espiritisme en perjudici dels desvalguts. Tot l'afer, que coincidí amb la suspensió de la Primera República després del cop militar del general Pavia, derivà cap a la intervenció de l'entitat pel governador civil. Significativament, la nova junta nomenada incorporà homes d'un perfil diferent, més directament lligats a l'elit econòmica de la ciutat: el nou president fou ara Carles de Foronda i Valcàrcel (el vicepresident de la Companyia de Tramvies, que presidia Rius i Tauler). Aquest procés ja no s'aturaria els anys següents. Si Molés, el president del 1872, era un professor de dibuix i director de l'Escola Normal, Urgellés era una de les personalitats conegudes de la SEAP, Carlos de Foronda encara mantenia una posició social i econòmica més elevada. Ho deia clarament Urgellés el 1877: era lògic que el governador nomenés «a personas que no sólo tenga por honradas, además que gocen de una fortuna regular». Era una precaució «bien aconsejada por la buena moral». Les denúncies anteriors ho havien posat de manifest: en moltes associacions caritatives havien ingressat individus «con el sólo y único objeto de su negocio particular».²⁴

El 1877 l'Associació mantenia tres cases de socors, amb una atenció mèdica de qualitat i una Casa Asil, molt millor que l'anterior. Urgellés havia promogut actes públics de concessió de premis a la seu de la SEAP. Ell mateix es féu càrrec de la direcció de l'Asil i comptà amb Ramon Codina i Länglin, un farmacèutic, republicà liberal progressista: compraren llibres per als premis, organitzaren una escola, els dormitoris eren ventilats i hi havia un magnífic jardí a l'Asil. Ells així ho afirmaven: «Más bien que Asilo, parece la casa establecimiento particular de enseñanza, y los huérfanos internos. El traje, la comida, las camas, todo, en una palabra, revela solicitud de la asociación».²⁵

Ara bé, segons que denunciaria el republicà Roca i Roca des de la *Gaceta de Barcelona*, el març de 1877, no tot era idíl·lic. Al capdavant

24. Cf. *La Gaceta Universal*, Barcelona, 1 de febrer de 1877: 'A los amigos de los pobres. Consideraciones generales sobre sociedades de beneficencia'.

25. Cf. *Crónica de Cataluña*, Barcelona, 10 de juliol de 1877.

de les oficines s'havia col·locat un coronel carlí i ell sols col·locava carlins invàlids. El més greu era que l'Associació exigia ara cèdula de veïnat a aquells que venien a demanar la seva caritat, demanava informes als capellans de parròquia, i si la sol·licitud no s'acompanyava de «recomendaciones de algún presbítero o poderoso neo, se hace por no conceder el socorro y si se concede es pasado algunos meses al de la petición». Més encara, el mateix periòdic denunciaria que la Junta de Beneficència, que presidia Manuel Girona, estava a punt d'intervenir els fons de l'entitat (més de quinze mil duros, que eren, segons raonava el periòdic, d'exclusiva propietat de l'Associació d'Amics dels Pobres).²⁶

L'entitat, però, acabà salvant-se, i retornà d'alguna forma a l'esperit originari. A mitjan 1877 els socis pogueren crear una comissió de 'reconstitució', on figuraven personalitats que venien d'abans: Gonçal Serraclara, Agustí Urgellés, Josep Joan Cabot, Bernat Castells, Josep Oriol Bartomeus, Francesc de P. Carbonell, i alhora el mateix Manuel Betés. El 1878 significà un punt d'inflexió. Es completà el pla de cases de socors (amb la del districte segon) i es pogué fer la rifa. Ara bé, no s'evità la ingerència del món més oficial del moment. A l'Associació ingressaren senadors, diputats i «otras personas muy respetables». En aquest marc, es regularitzà la direcció, amb la junta de govern i la junta delegada (elegides el 9 de maig de 1878). Dels 249 socis en foren representats o presents 218. La candidatura havia estat pactada prèviament i l'encapçalava Rius i Tauler, amb Josep Joan Cabot, Bernat Castells (que no volgué ser tresorer, sí vocal), Jaume Rafecas i Bonastre, Felip Pedral i el doctor Antoni Anet;²⁷ sorpresivament, hi va entrar també Josep Roca i Roca

26. Cf. *Gaceta de Barcelona*, 13 març 1877.

27. Antoni Anet Codina (1836-1901) havia nascut a Barcelona i es va llicenciar el 1860 en medicina. El 1861 es va doctorar a la Universitat de Barcelona on va llegir un discurs titulat «¿Hay circunstancias que modifican la accion de los venenos?». Va ser seguidor de les idees positivistes i col·laborador de moltes publicacions mèdiques i higièniques, entre elles del *Boletín de la Academia de Higiene*. També va ser professor d'oftalmologia, soci de l'Acadèmia de Medicina i Cirurgia de Barcelona, president de l'Acadèmia Mèdico-Farmacèutica i metge de les Cases de Socors de l'Associació d'Amics dels Pobres, on cedia gratuïtament limfa per efectuar les vacunacions. A més era membre de la SEAP. Entre els seus escrits mèdics destaca «De la viruela y su profilaxis», editat l'any 1878.

(que passà a ser secretari). L'elecció féu front a l'oposició de Gonçal Serraclara i un petit grup, que intentà ajornar la votació, tot al·legant que es permetia votar a socis molt recents i, a més, hom havia rebutjat l'entrada de socis no afectes. La nova junta obtingué 175 vots (els emesos foren 178) i per tant hi hagué una minoria opositora d'uns 40 socis. La protesta la signaren al costat de Serraclara, la majoria de la junta de reconstitució interina del 1878, amb Urgellés —que n'era el vicepresident—, Corrons, Fernández, Prats, Carbonell, Domènech, juntament amb Bartomeus i Carbonell de la comissió del 1877. Els opositors, dels medis republicans sens dubte, majoritàriament ex-benevolents i possibilistes, creien que tot plegat responia a una maniobra dels constitucionalistes i que darrere de la candidatura oficial s'hi trobava Víctor Balaguer. En aquella elecció, el cas i actuació de Roca i Roca generà polèmica. Cal però tenir en compte que Roca era amic personal de Rius i Tauler i, a més, el seu pragmatisme l'impel·lia, com a força possibilistes, a mantenir relacions amb els liberals.

En tot cas, el 1878 començà una nova etapa per a l'Associació d'Amics dels Pobres. La principal realització del 1878/1879, amb un paper important de Roca i Roca, fou la creació d'una caixa de préstecs per a les classes 'menesteroses', que permetia demanar quantitats petites (una sola pesseta) a un interès molt baix: entre el tres i el quatre per cent, mentre que les caixes d'empenyament benèfiques (Montepio Barcelonés i el de l'Esperança) cobraven el sis per cent i obligaven a préstecs superiors a les dotze pessetes. El mateix 1878, a la primavera, l'entitat organitzà recaptés específiques i el lliurement de mil bons mensuals per al 'restaurant d'obrers' que mantenia, entre els pobres en un moment de crisi industrial a la ciutat i per ajudar els afectats per les greus inundacions de Múrcia, Alacant i Almeria. Inevitablement, en la subscripció, els primers llocs els ocuparen els grans noms de l'elit burgesa del moment: amb el Comte de Peñalver (500 pessetes), Evaris Arnús (250), Antonio López (250), etc.

Roca i Roca i la major part de la direcció elegida continuaria i seria reelegida al llarg dels anys posteriors. No pogué escapar, de tota manera, a una nova polèmica, el 1879, que promogueren els llavors encara republicans federals Almirall i el *Diari Català*. Aquell diari començà per denunciar la delegació del vot i la poca assistència a les juntes generals (mai més de dotze socis, segons les seves dades).

Recordà, a més, a continuació, la intervenció del Governador i les múltiples irregularitats passades. Criticà que dos directors de diari cobressin sou de l'entitat, una entitat benèfica, atacant clarament a Teodor Baró, director de la *Crónica de Cataluña*, i a Roca, que ho era de la *Gaceta de Cataluña*. Més encara, denunciava que s'havia fet de l'Associació un feu de sagastins i possibilistes. Les acusacions determinaren la intervenció el gener de 1881 d'un altre diari republicà, de referència possibilista tanmateix, *La Publicidad* de Pascual i Casas, que també expressaria dubtes sobre la marxa de les juntes generals anuals i els seus abusos, per exemple que els treballadors de l'entitat poguessin ser alhora socis amb dret a vot. Roca entrà en la polèmica i, a part de negar que cobrés res, passà a acusar Almirall —i els federalistes— de fer el joc als ultramontants que usaven de la caritat com a arma de propaganda pròpia, al perjudicar l'única institució benèfica laica a la ciutat. A *La Publicidad* (la Publi) li deia que els treballadors sols eren el cinc per cent dels socis i que, en tot cas, tenien els mateixos drets que qualsevol altre soci. A més, considerava que l'enemiga d'Almirall provenia de l'actitud crítica d'ell mateix davant el Congrés Catalanista. Finalment, segons la seva relació, a la junta no tots eren sagastins: Rius era constitucional, Cabot progressista democràtic, Anet conservador canovista, Rafecas 'esparterista', Bruny i Castells 'sin ideas politicas conocidas'. I ell, possibilista. El problema, ironitzava, era que no hi havia cap federal.

Val a dir que l'evolució posterior de les juntes directives donà la raó a las crítiques almirallianes. El gener de 1884, Josep Comas i Masferrer, que havia de substituir Rius i Taulet al cap del partit sagastí a Barcelona, entrà a la junta, mentre que Josep Griera i Dulcet —diputat provincial liberal— fou membre suplent. També, més endavant, s'hi incorporà un altre sagastí, Manuel Porcar i Tió. I, a continuació, entrà com president Josep Collaso i Gil (ho seria molts anys), al costat del possibilista Joan Vidal i Valls, encara que, llavors, s'hi sumaria el federal Juli Marial. En tot aquest temps, Roca continuà com a secretari. Quan el 1909, Collaso passà a ser batlle de la ciutat, ell continuava en el càrrec. Roca era llavors regidor de l'esquerra solidària.

En qualsevol cas, no hem de perdre de vista que, a començaments del segle XX, l'Associació d'Amics dels Pobres continuava existint,

consolidada, i era un dels referents importants de la beneficència municipal barcelonina, que assegurava l'existència de les cases de socors. Aquestes, el 1902, eren quatre, domiciliades a Sant Beltran, Sant Pere, Palau i Gràcia, i havien assegurat, en especial, l'auxili a 5.450 persones accidentades fortuïtament (respectivament, 2.226, 1.264, 1.625 i 337). Tanmateix, l'Associació ara ja es trobava quasi del tot inclosa dins l'organigrama oficial de la beneficència local, dependent de la Direcció General de Beneficència.²⁸

Per a acabar d'entendre quin era el discurs i l'argumentació liberal i republicana laicista, moderada i sens dubte paternalista, sobre la caritat i la problemàtica de la pobresa ens cal tornar al text de Miquel González i Sugrañes. En les conclusions del seu llibre, deixava escrit:²⁹

Sabido es que la mendicidad es una rama de la pobreza. Mientras la primera puede destruirse por la acción de las leyes o con medidas previsoras, no es posible extinguir la segunda, puesto que nace de las desigualdades de los hombres y del mayor o menor grado de aplicación al trabajo que ellos ejercitan al hacer uso de su libertad y de su inteligencia.

[...] Escasez y sufrimiento en el que nada produce, relativo bienestar en el que, sean cuales fueren sus fuerzas o debilidades, cubre las perentorias obligaciones con el sudor de su frente. Por esto háse dicho, que el mejor protector del pobre, son sus brazos y su entendimiento.

Sin embargo, la marcha del progreso material, que si nos proporcionó muchas ventajas, nos trajo en cambio no pocos perjuicios, ha venido a fomentar en nuestros días la verdadera clase pobre, ingresando en ella infinidad de personas que antes eran tenidas por acomodadas. [...]

Els principals arguments que González i Sugrañes aportava giraven a l'entorn, en primer lloc, de la distinció a fer entre el pobre i l'ociós i professional de la mendicitat. Venia a continuació el reconeixement de la incidència i importància de la industrialització i el nou progrés en la contemporània 'proletarització' dels sectors populars i el món del treballador. Calia, en tercer lloc, discutir i matisar les característiques de la pobresa, al camp i a la gran ciutat, en el món

28. Cf. *Anuario Estadístico de la Ciudad de Barcelona. Año I 1902*. Barcelona, 1903, p. 368-369.

29. Cf. M. GONZÁLEZ Y SUGRAÑES (1903). *Mendicidad y beneficencia en Barcelona*. Barcelona: Imp. de Henrich i Cia, p. 265 i s.

rural i l'urbà, tot dient que aquí, a les poblacions urbanes, sols aparentment podia ser vista com a menor, i si calia tenir en compte les limitacions i les mancances de 'luxes' en el món rural, era també cert que allí l'aliment i l'habitatge eren més barats i assequibles, si es vol en els seus nivells més bàsics. A la fi, ell defensava un doble control: el policial i penal en contra de l'ociós i el professional de la mendicitat; i la beneficència —domiciliària i hospitalària— i el suport al pobre. Calia dotar-los d'uns mínims coneixements per al treball i la feina, al costat de la moralització cristiana. Era important, no sols per raons humanitàries; també perquè constituïa l'única forma d'evitar l'odi de classe i l'esclat social violent. En tot cas, res, o pràcticament, sobre reformes i millores socials dins les relacions capitalistes i l'economia; tema que venia obviat amb l'argument que de pobresa n'havia existit sempre, per això el repàs detallat històric que en féu, i que el que calia era trobar sortides concretes, pal·liatives com és que ell acabava proposant.

El reformisme solidari i mutualista d'*El Obrero*

Ens resta, per a concloure el panorama que he intentat de fer, contemplar quina fou la reacció de l'obrerisme militant davant la problemàtica de la caritat en el darrer quart del segle XIX, en el temps de mossèn Cinto, en el ben entès que sols aquí hom pot entreveure una alternativa global i de conjunt a la concepció burgesa sens dubte dominant.

Cal començar per adonar-nos que una de les característiques més centrals de la resposta militant de l'obrerisme davant la pobresa i la misèria serà la del mutualisme. És important fer algunes precisions a l'entorn del terme. Qualsevol societat de socors mutu pot ser definida com a una associació la finalitat de la qual és, fonamentalment, la d'assegurar els membres. I l'essència d'aquesta assegurança és la de repartir entre molts les pèrdues que puguin arribar a algun dels socis. Des d'un punt de vista estricte hi ha dues formes bàsiques d'assegurances: la de les mútues, que es formulen com a associacions voluntàries, en les quals l'assegurança és administrada i gestionada pels propis membres (aquests són alhora asseguradors i assegurats i si

hi ha benefici, aquest és de tots els seus components); i la de les societats mercantils d'assegurances, en les quals els fundadors pretenen l'obtenció de guanys lícits del capital invertit. Hi ha en aquest cas no sols un capital de garantia, sinó diferències entre els asseguradors i els assegurats. Encara cal tenir en compte, una altra distinció, la que fa referència al risc cobert: a) el personal (malaltia, vellesa, accidents, atur, invalidesa, defunció...); b) el patrimonial (cases, incendis, col·lites, bestiar...).

Aquí, des de la perspectiva de les propostes i pràctiques solidàries de l'obrerisme reformista, ens referirem en general al desenvolupament de mútues, enteses com a associacions voluntàries (no pas companyies d'assegurances mercantils) que pretenien cobrir riscos, fonamentalment, personals. I, en aquest sentit, la pràctica mutualista obrera i popular es desenvolupà ja des dels primers moments de la crisi de les institucions socials d'Antic Règim i la implantació dels nous models liberals i burgesos. En les dècades centrals del segle XIX inevitablement entrà en competència amb les societats mercantils. I sols molt a finals del segle i principis del XX apareixerà algun sistema de previsió social de part de l'Estat i per tant el mutualisme solidari coexistirà amb les institucions de previsió més oficials.

El Obrero (1881-1890), al marge de la seva línia ideològica i política socialista liberal i reformista, fou el periòdic que major informació va donar sobre la realitat quotidiana dels treballadors de Barcelona i comarques, a l'època. No rebutjà entrar en la consideració i la denúncia de la misèria que amenaçava i s'imposava entre els obrers. Un primer article important, el 10 d'octubre de 1883, deia:

¡Horrible situación la que atraviesa España! La sangre se nos hiela de espanto cada vez que abrimos una carta de nuestros corresponsales. Es la miseria una epidemia que ha venido a enseñorearse hasta en las comarcas más ricas. A la calma precursora de la gran crisis, sigue la eliminación de muchos obreros en los talleres y fábricas; a la eliminación va siguiendo el cierre de muchas fábricas y a éste el anuncio previo de que en breve la industria y el comercio agonizarán en medio de la indiferencia de nuestros gobernantes...

El mateix periòdic no dubtava en un altre moment, l'agost del 1884, en desgranar el pressupost familiar i personal d'un treballador

del tèxtil, a l'època. Un pressupost molt detallat que forçosament cal prendre en consideració, i acostat a la realitat. L'autor era V. Guillot, un obrer, que signava dos articles, «Datos curiosos» el 18 de juliol i 1 d'agost de 1884. Resumint molt la seva informació, tindríem que un obrer ben situat i amb ofici a Barcelona cobrava quatre pessetes de jornal (a l'any, descomptant festes i altres aturades, podia reunir 1.140 pessetes). Una llarga casuística duia a l'analista a considerar com a despeses indispensables el lloguer (vint pts. al mes), el vestit i el calçat (unes noranta pts. l'any), les cotitzacions a la mútua i el sindicat (trenta-una pts. l'any), despeses de barber i rentat i planxa (prop de quaranta pts.). No gosava introduir en el pressupost el tabac, el cafè i la beguda (donat que no els considerava indispensables, malgrat que afirmava el dret de l'obrer al seu consum, igual que feien els membres de la classe mitjana). Fent els corresponents càlculs, restaven unes 750 pts. anuals. Si l'obrer era solter, se'n sortia, però si, com era usual, tenia família, amb dona i tres fills, no hi havia manera: sols comptava per a la vida diària d'unes dues pessetes i calia tenir en compte que el pa, l'aliment bàsic, no baixava d'una pesseta al dia. Per tant, per anar a plaça, al mercat, sols tenia, la dona (l'encarregada de fer-ho segons l'articulista), una pesseta. Era clar, concloïa, que la carn, ni veure-la, i que calia comptar sols amb les deixalles i el llegum i les verdures (si és que els impostos no les convertien també en impossibles).

Estic fixant-me en una militància, com he dit, reformista, gens donada a l'avalot, i bé que malament, abocada a la reclamació ordenada davant les autoritats. El problema era que costava confiar en l'ajut oficial. No se'n refiarien així davant el nomenament per l'Ajuntament de Barcelona, l'agost d'aquell mateix 1884, d'una comissió que pretenia estudiar la manera de limitar i abaratir els preus dels aliments bàsics. I menys encara, en una situació més dramàtica, davant el còlera, l'estiu del 1885, quan hom reconstituí una Comissió d'Auxilis, que integraren les bones famílies de la ciutat, el periòdic no pogué si no dir: si l'estiu anterior, del 1884, hom havia exigit per obtenir ajuts una cèdula de confessió i comunió als obrers, ara, el 1885, potser es demanaria, deia, el rebut d'haver comprat *La Fe* o *El Siglo Futuro*.³⁰

30. Cf. *El Obrero*, Barcelona, 14 d'agost de 1885.

El mateix periòdic també denuncià i donà informació concreta sobre els accidents laborals i les repercussions per als treballadors de la insalubritat dels productes usats i els locals de les fàbriques.

En tot cas, quina era la resposta davant tot aquesta situació? Per a aquell obrerisme militant reformista no podia ser altra que la petició de feina, no d'almoïna. Serà aquesta una afirmació fonamental. La denúncia de la situació, fins i tot des de, com estic reiterant, l'obrerisme més moderat del moment, no era la petició de caritat ni almoïna, sinó de feina, tot insistint en el dret a treballar de l'obrer. Això anava acompanyat de dures crítiques als auxilis i el discurs sobre l'almoïna que oferien les autoritats i les forces benestants de la ciutat.

El setembre de 1885, el Centre Obrer de Barcelona i voltants llançà un important manifest «A todos los trabajadores del Llano de Barcelona en particular y al público en general».³¹ Hom rebutjava rotundament l'almoïna de la Comissió d'Auxilis i es reclamava el dret al treball. Es rebutjava la 'denigrante limosna' així com la 'humillante sopa' que oferien els industrials, comerciants, magistrats, autoritats civils, militars, eclesiàstics, propietaris i senyors de la banca. Per contra s'exigia a la Junta de Sanitat un servei especial mèdic per a fer front al còlera, que tingués en compte els barris més afectats, que eren els populars, amb dos facultatius (Carretes, Ponent, Rosal, Salvà, Baixa de Sant Pere, etc.), o un per carrer (Escudellers, Ferran, Ample, Princesa, Sant Martí, Aurora, Ferlandina, etc.), i en el cas dels barris menys afectats i centrals (com Jaume I, Bisbe, Ciutat) un cada dos carrers, acompanyats sempre per dos agents.

Una altra característica de la posició obrera era l'anàlisi sobre les causes de la crisi industrial i la situació de misèria que s'estenia. Com a principals factors hom assenyalava la introducció no equitativa de la maquinària que en lloc de facilitar el repartiment de la feina i la disminució de les jornades de treball, s'usava per a l'exclusiu increment del benefici de l'amo.³² De manera més general, dos anys després, hom consideraria que existien tres raons fonamentals: a) l'egoisme

31. Cf. *El Obrero*, Barcelona, 4 de setembre de 1885.

32. Cf. *El Obrero*, Barcelona, 17 d'octubre de 1884, «La crisis y los procedimientos».

i la rutina del capital; b) l'excés de producció; i c) el poc estímul al treball nacional de part dels polítics de Madrid i el règim.³³

Aquell grup pretenia i demanava una legislació reformista social, tot mirant tant a Alemanya i les lleis protectores de Bismarck com les formulacions que s'havien iniciat a Espanya durant la Primera República. L'1 de maig de 1883 demanava una llei del treball que contemplava tant l'establiment de perits i àrbitres (jurats mixtos) per a resoldre els conflictes, com una veritable llei d'higiene als tallers, com la protecció dels nens i les dones, «reforma que reclama el principio de la moral y la enseñanza obligatoria en los niños de ámbos sexos». A més, la limitació de la jornada (que ja s'aplicava en alguns àmbits de l'administració), establir una Caixa per a la invalidesa laboral (que es confiés a la custòdia de les Diputacions), etc. Era la proposta reformista davant el conflicte: «Estas medidas determinarían un estado de tranquilidad y de sosiego social que permitiría el desenvolvimiento de las restantes reformas por el raciocinio y por el reconocimiento mutuo de las distintas clases sociales».

Òbviament, això no implicava desentendre's del necessitat. El que succeïa és que, en la línia del que ja he esmentat en començar, enfront de l'almoina dels rics, hom defensava la solidaritat mutual, a més, amb co-responsabilització i gestió autònoma dels propis obrers. I, a través de la política, la intervenció de l'Estat a través d'una legislació social protectora.

Caldria, sens dubte, endinsar-nos en d'altres sectors i militàncies, però, inevitablement, tota aproximació panoràmica és incompleta. Segur que hi haurà alguna altra ocasió per a fer-ho. Sóc conscient que en tot aquest repàs m'he mogut en el terreny sinó de l'estricta teoria, sí del discurs i les argumentacions sobre la pobresa i la caritat. Ha estat una tria conscient. Altres treballs se n'ocuparan, amb major èmfasi, de la realitat no sols de la pobresa sinó dels ajuts efectius al pobre. Molt en especial de l'actuació ben real i efectiva de Jacint Verdaguer.

33. Cf. *El Obrero*, Barcelona, 1 d'octubre de 1886, «La crisis y sus causas».